

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET NIKŠIĆ
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**Socijalna podrška djeci bez roditeljskog staranja u
Dječijem domu „Mladost“ Bijela**

(Master rad)

Mentor: dr Tatjana Vujović

Kandidat: Ivana Petrović 26/21

Nikšić, 2024.

Sažetak

Socijalna podrška djeci bez roditeljskog staranja igra ključnu ulogu u poboljšanju njihovog kvaliteta života. Bez stabilne porodične sredine, ova djeca često se suočavaju sa brojnim izazovima, uključujući emocionalne traume, nedostatak osnovnih potreba i ograničen pristup obrazovanju. Socijalna podrška može značajno ublažiti ove probleme i pružiti im šansu za bolju budućnost. U radu je analizirana socijalna podrška djeci bez roditeljskog staranja. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 50 djece bez roditeljskog staranja koja su zbrinuta u Dječijem domu „Mladost“.

Rezultati istraživanja ukazuju da postoji povezanost između socijalne podrške u institucijama i adaptacije mladih na samostalan život. Kvalitetna podrška tokom odrastanja, značajan je prediktor za djetetov kvalitetan i ispunjen samostalan život van okvira dječijeg doma. Istraživanjem je utvrđeno da se djeca bez roditeljskog staranja, tj. dječaci, najviše obraćaju vaspitaču, kada je riječ o donošenju bitnih odluka.

Ključne riječi: socijalna podrška, djeca bez roditeljskog staranja, institucije socijalne podrške, adaptacija mladih

Summary

Social support for children without parental care plays a crucial role in improving their quality of life. Without a stable family environment, these children often face numerous challenges, including emotional trauma, a lack of basic necessities, and limited access to education. Social support can significantly alleviate these issues and provide them with a chance for a better future. In this study was analyzed social support for children without parental care. The research was conducted on a sample of 40 children without parental care who are housed in the Children's home „Mladost“.

The results indicate that there is a correlation between social support institutions and the adaptation of young people to independent living. Quality support received during upbringing is a significant predictor of a child's quality and fulfilling independent life outside the framework of a children's home. Additionally, the research has shown that children without parental care, specifically boys, most often turn to their caregivers when it comes to making important decisions.

Keywords: *social support, children without parental care, social support institutions, youth adaptation*

Univerzitet Crne Gore
Filozofski fakultet Nikšić
Pedagogija

Izjava o autorstvu

Ivana Petrović

Na osnovu člana 22 Zakona o akademskom integritetu, ja, dolje potpisana,

IZJAVLJUJEM

pod punom krivičnom i materijalnom odgovornošću da je master rad pod nazivom *Socijalna podrška djeci bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“*, rezultat sopstvenog istraživačkog rada, da nijesam kršila autorska prava i koristila eventualnu svojinu drugih lica i da je navedeni rad moje originalno djelo.

Mjesto i datum:
Nikšić,

Potpis studentkinje:

PODACI I INFORMACIJE O MAGISTRANDU

Ime i prezime: Ivana Petrović

Datum i mjesto rođenja: 17. 5. 1995. godine, Nikšić.

Naziv završenog osnovnog studijskog programa i godina završetka studija: Pedagogija, 2019. godina.

INFORMACIJE O MASTER RADU

Naziv master studija: Master studije pedagogije

Naslov rada: Socijalna podrška djeci bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“
Bijela

Fakultet na kojem je rad odbranjen: Filozofski fakultet Nikšić

UDK OCJENA I ODBRANA MASTER RADA

Datum prijave master rada:

Datum sjednice Vijeća univerzitetske jedinice na kojoj je prihvaćena tema:

Mentorka: Doc. dr. Tatjana Vujović

Komisija za ocjenu rada:

Komisija za odbranu rada:

Datum odbrane: _____

Zahvalnica

Prije svega, iskreno se zahvaljujem svojoj porodici, koja mi je tokom čitavog školovanja, a naročito u toku izrade ovog rada, pružala безусловnu podršku, razumijevanje i ljubav.

Posebnu zahvalnost dugujem mentorki, doc. dr Tatjani Vujović, na stručnom vođenju, korisnim savjetima i konstruktivnim sugestijama tokom svih faza izrade rada. Njena posvećenost, strpljenje i podrška bili su od neprocjenjivog značaja za uspjeh ovog istraživanja.

Zahvaljujem i ustanovi Dječiji dom „Mladost“ na omogućenom pristupu potrebnim podacima i pomoći u realizaciji istraživanja. Njihova saradnja i otvorenost bili su ključni za uspjeh ovog rada.

SADRŽAJ

UVOD	3
I TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	5
1. Pojmovno određenje djece bez roditeljskog staranja	5
2. Uticaj porodičnih odnosa na dijete	7
3. Karakteristike djece bez roditeljskog staranja	10
4. Istorijski razvoj zaštite djece bez roditeljskog staranja	11
5. Pregled dosadašnjih istraživanja.....	13
6. Socijalizacija djece bez roditeljskog staranja	16
7. Oblici zaštite djece bez roditeljskog staranja	18
8. Socio-emocionalni razvoj djece bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“	25
9. Posljedice odrastanja djece bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“	30
10. Prava djece bez roditeljskog staranja.....	32
II EMPIRIJSKO-ISTRAŽIVAČKI DIO RADA	35
1. Predmet istraživanja	35
1.1. Ciljevi i zadaci istraživanja	35
1.2. Hipoteze istraživanja	36
1.3. Definisanje varijabli	36
2. Metodologija istraživanja	36
2.1. Uzorak	36
2.2. Tok i način istraživanja	36
2.3. Metod obrade podataka	37
2.4. Statistička obrada podataka	37
3. Rezultati istraživanja i diskusija	38
3.1. Socio-demografska obilježja ispitanika	38
3.1.1. Pol.....	38
3.1.2. Starost ispitanika	38
3.1.3. Razred.....	39
3.1.4. Uspjeh.....	40

3.1.5. Mjesto rođenja.....	40
3.1.6. Kontakt sa roditeljima	41
3.1.7. Koliko si zadovoljan/na boravkom u domu?.....	41
3.2. Ispitivanje razlika u percepciji socijalne podrške u odnosu na pol	42
3.2.1. Rezultati Univarijantne analize varijanse (ANOVA).....	42
3.3. Ispitivanje povezanosti između dužine boravka djece u Dječijem domu „Mladost“ i načina na koji percipiraju dobijenu socijalnu podršku.....	43
3.4. Značaj institucija socijalne podrške nakon napuštanja Dječijeg doma „Mladost “ u adaptaciji na samostalan život.....	45
1. PROCES DEINSTITUCIONALIZACIJE	48
1.1. Prevencija alternativnog zbrinjavanja	51
1.2. Budućnost djece bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“	58
IV ZAVRŠNA RAZMATRANJA I ZAKLJUČCI.....	60
PRILOZI	63
LITERATURA	69

UVOD

Jedan od načina definisanja socijalne podrške jeste postojanje ili dostupnost osoba na koje se oslanjamo, koje brinu o nama, vole nas i cijene, te su to bitni činioci djetetovog prilagođavanja društvu. Socijalna podrška podrazumijeva ljubav, bliskost, podsticanje, pomoć, podršku i sl. Od nje zavisi kako će se dijete prilagoditi društvu. Izdvajanje podrazumijeva prilagođavanje djeteta na novu okolinu, kao i stvaranje i razvoj novih socijalnih mreža, ali i komunikacije s primarnom socijalnom mrežom. Socijalno umrežavanje, tj. uključivanje pojedinih pojedinaca ili grupa, smanjuje socijalnu izolaciju, ali doprinosi njihovoj integraciji. (Kregar, 2004)

Moglo bi se reći da je porodica mjesto u kome se dijete socijalizuje, pravi prve korake i riječi, u njoj doživljava prve uspjehe i neuspjehe i uči kako se nositi sa time. U tom smislu rani uticaj porodice je od velikog značaja za dalji razvoj djeteta. (Salihović, 2017)

Kod svakog djeteta prisutna je snažna potreba za razvojem stabilnog odnosa sa roditeljem. U zavisnosti na kakvim je osnovama stvorena ta veza, da li su odnosi u toj vezi doživljeni kao emocionalno pozitivni ili negativni, da li pomažu djetetu i njegovom razvoju, umnogome će odrediti njegov dalji put i snalaženje u društvu. Upravo ta potreba za sigurnim i bliskim odnosom sa roditeljem kod djece bez roditeljskog staranja, najčešće nije ostvarena. Lišena tih potreba, djeca bez roditeljskog staranja, odrastaju u patološkim i zanemarivajućim porodicama. Djeca te odnose i veze stvorene u djetinjstvu nose sa sobom i tako funkcionišu u svom okruženju, ne znajući za bolje. Pod kategorijom djeca bez roditeljskog staranja ne spadaju samo djeca koja su sticajem nesretnih okolnosti ostala bez oba roditelja, već i djeca čiji roditelji iz određenih razloga nijesu u mogućnosti da djeci pruže brigu i zaštitu, kao i djeca roditelja kojima je oduzeto roditeljsko pravo. (Arula, 2005/06)

Pregledom dostupne literature evidentno je da je na teritoriji Crne Gore sproveden mali broj istraživanja koja se bave djecom bez roditeljskog staranja, kao i socijalnom podrškom koju ta djeca dobijaju u dječijem domu. Socijalna podrška može biti zaštitni faktor koji će osigurati djetetu lijepo djetinjstvo, i stvoriti osnove, kasnije, za isto takvo odrastanje i sazrijevanje. Zbog toga sagledavanje socijalne podrške može biti veoma značajno za unapređenje kvaliteta života djece bez roditeljskog staranja.

Ovaj rad je teorijsko-empirijskog karaktera, i sastoji se iz tri dijela. U prvom, u okviru teorijskog dijela, nakon uvoda u temu, biće definisan pojam djeteta bez roditeljskog staranja, sagledan način na koji porodični odnosi utiču na dijete i njegov

cjelokupni razvoj, utvrđene karakteristike djece bez roditeljskog staranja. Zatim će uslijediti analiza položaja, odnosa i zaštite djece bez roditeljskog staranja kroz historiju, uz pregled kvaliteta socijalne podrške i različitih oblika zaštite ove djece. U fokusu će biti njihov socio-emocionalni razvoj i posljedice odrastanja u dječijim domovima, kao i prava koja im pripadaju, jer predstavljaju temelj za bolju i sigurniju budućnost.

U drugom dijelu rada, u okviru empirijskog segmenta, koji predstavlja metodološki pristup problemu, obuhvaćeni su: predmet istraživanja, ciljevi i zadaci, hipoteze, metodologija, uzorak, tok i način istraživanja, metod obrade podataka, rezultati istraživanja i diskusija. U trećem dijelu biće sagledan proces deinstitucionalizacije ustanove, prevencija alternativnog zbrinjavanja, budućnost djece bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“. U okviru zaključnog dijela poglavlja rada su: zaključna razmatranja, prilozi i literatura.

I TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

1. Pojmovno određenje djece bez roditeljskog staranja

U okviru pravnog sistema Crne Gore, samo Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti (Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, „Službeni list CG“ br. 27/13, 1/15, 42/15, 56/16,66/16, 1/17, 31/17 – odluka US, 42/17 i 50/17) i Zakon o izmjenama i dopunama Porodičnog zakona (Zakon o izmjenama i dopunama Porodičnog zakona, „Službeni list CG“ br. 053/16) eksplicitno definišu pojam djeteta u skladu s Konvencijom UN o pravima djeteta: dijete je lice do navršene 18. godine života.

Dijete bez roditeljskog staranja je dijete čiji roditelji su:

1. umrli, nestali, nepoznati ili su nepoznatog prebivališta najmanje mjesec dana;
2. lišeni roditeljskog prava;
3. lišeni poslovne sposobnosti;
4. zloupotrijebili ili grubo zanemarili vršenje roditeljskog prava;
5. odsutni i nijesu u mogućnosti da se redovno staraju o njemu, a nijesu ga povjerili na čuvanje i vaspitanje licu za koje je organ starateljstva utvrdio da ispunjava uslove za staraoca. (Porodični zakon, „Službeni list CG“, br. 1/2007 i „Sl. list CG“, br. 53/2016 i 76/2020)

Prema Konvenciji o pravima djeteta, dijete bez roditeljskog staranja je ono koje je ostalo bez porodičnog okruženja i stoga ima pravo na posebnu zaštitu i podršku države. Ta zaštita može podrazumijevati smještaj u drugu porodicu, usvajanje, ili, u izuzetnim slučajevima, zbrinjavanje u odgovarajućoj ustanovi za brigu o djeci.

Dijete bez roditeljskog staranja ima pravo na posebnu zaštitu i pomoć države, koja podrazumijeva smještanje u hraniteljsku porodicu, usvajanje, a u izuzetnom slučaju smještanje u odgovarajuću instituciju za brigu o djeci. Porodični zakon i Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti prepoznaju hraniteljstvo kao prioritetni oblik alternativne brige o djeci bez roditeljskog staranja. Država je uspostavila sistem obuke za hraniteljske porodice, u skladu s međunarodnim standardima i propisima. Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti prati te propise kako bi osigurao kvalitetnu podršku djeci u hraniteljskim porodicama.

(Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, „Službeni list CG“ br. 27/13, 1/15, 42/15, 47/15, 56/16, 66/16, 1/17, 31/17 – odluka US, 42/17, 50/17) određuje da se dijete mlađe od tri godine

ne može smještati u ustanovu osim izuzetno, ako za to postoje naročito opravdani razlozi i uz prethodnu saglasnost nadležnog organa državne uprave.

Brojne analize i istraživanja pokazuju da najbrojnija kategorija djece bez roditeljskog staranja jesu ona čiji su roditelji živi (djeca napuštena od roditelja; djeca roditelja spriječenih da obavljaju roditeljsku dužnost; djeca roditelja kojima je oduzeto pravo na vršenje roditeljskog staranja).

Djetetom bez odgovarajućeg roditeljskog staranja može se smatrati i dijete roditelja koji zbog odsutnosti, spriječenosti ili zbog nesposobnosti staranja o djetetu, nijesu povjerili čuvanje i vaspitanje svog djeteta osobi koja to može i koja ispunjava uslove za staratelja. Dijete bez roditeljskog staranja je ono koje prima socijalnu pomoć i podršku. Ova kategorija obuhvata djecu koja su ostala bez oba roditelja, djecu sa nepoznatim roditeljima, djecu koju su roditelji napustili, kao i djecu čiji su roditelji lišeni roditeljskih prava ili nijesu u mogućnosti da ispunjavaju roditeljske obaveze.

Dijete može dobiti status djeteta bez roditeljskog staranja zavisno od obima, stepena i vrste ugroženosti prava djeteta, kao i zavisno od životnih okolnosti u kojima se roditelj nalazi. (Habul, 2014)

U okviru UN za alternativno zbrinjavanje djece, djeca bez roditeljskog staranja definišu se kao sva djeca koja nijesu zbrinuta preko noći kod barem jednog svog roditelja, bez obzira na razlog i pod bilo kojim okolnostima. (Jugović, 2020)

2. Uticaj porodičnih odnosa na dijete

U periodu uspostavljanja ranih odnosa roditelj-dijete, veoma je važan način na koji roditelj zadovoljava potrebe djeteta, odnosno kako i kada odgovara na poruke koje mu dijete upućuje. (Šćepanović, 2018)

Unutar porodice postoje posebne veze među članovima. Odnosi s roditeljima, braćom i sestrama obično traju cijeli život i predstavljaju model za oblikovanje odnosa u širem društvu. Emocionalno topli i podržavajući porodični odnosi predviđaju psihičko i fizičko zdravlje tokom cijelog života. (Berk, 2008)

Porodični odnosi imaju različite uticaje na djecu, a svako dijete će na svoj način doživjeti odnos svojih roditelja prema sebi, oblikujući tako sliku o svojoj porodici, sebi i svijetu oko sebe. Porodica je mjesto prvih socijalnih iskustava i spoznaja o svijetu, te je neophodno shvatiti njen značaj za razvoj svakog djeteta. (Mihailović, 2014)

Da bi odnosi unutar porodice bili podržavajući i podstičući za djetetov razvoj, Jul navodi da samo vaspitanje mora biti obostran proces djelovanja jednih na druge, te da to znači da se vaspitavaju obje strane koje učestvuju u međusobnoj interakciji. (Jul, 2020)

Kao što je navedeno, u krugu porodice dijete stiče prva znanja i iskustva, pa samim tim porodica ima složenu ulogu u formiranju emocionalne stabilnosti djece, u njihovoj socijalizaciji, kao i pravilnom usmjeravanju razvoja i formiranja djeteta. (Milić, 2012)

Kada govorimo o socijalnom razvoju, postojeća klima unutar porodice ima uticaj na razvoj djetetove empatije, prosocijalnog ponašanja, kao i građenja odnosa sa vršnjacima i drugima. Kakva će biti klima unutar porodice, zavisi od toga koje vrijednosti njeguju i na koji način roditelji žele da ih prenesu djeci. Te vrijednosti roditelji prenose kroz tradiciju, odnose sa djecom i vaspitne stilove. Pozitivni vaspitni stilovi podrazumijevaju, prije svega, prihvatanje, razumijevanje i osluškivanje djetetovih potreba, interesa i želja, pružanje emocionalne stabilnosti, te stvaraju saradnički i ravnopravan odnos, nasuprot negativnim, koji se mogu ogledati u postavljanju pretjeranih zahtjeva, zanemarivanja dječijih potreba, naglašavanju autoriteta, te neadekvatnoj brizi i nedostatku bliskosti sa djetetom.

Kada je u pitanju emocionalni razvoj, okruženje u kome dijete odrasta ima veliki uticaj. Dijete se rađa sa sposobnošću da vidi i potrebom za uspostavljanjem kontakta očima odmah po rođenju. Prvi kontakt očima između djeteta i odrasle osobe predstavlja izuzetno snažno emotivno iskustvo za dijete. Način na koji se taj kontakt odvija, može značajno uticati na razvoj socijalne uzajamnosti kroz komunikaciju. U interakciji između odraslog i djeteta, na ovom uzrastu smjenjuju se različiti oblici komunikacije: zvukovi, izrazi lica, pokreti i kontakt očima. (Rošić, 2009)

Socijalni i emocionalni razvoj usko su povezani. Ukoliko dijete ima poteškoće na polju emocionalnog razvoja, velika je vjerovatnoća i da će na polju ponašanja i odnosa sa drugima postojati određeni problemi. Zanemarivanje i zlostavljanje djece još u ranom djetinjstvu, ostavlja velike posljedice na socijalni i emocionalni razvoj. To je ono što je i najčešće vidljivo kod djece bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“. Vidljivi su karakteristični simptomi kao što su teškoće u imenovanju emocija, neprepoznavanje i nerazumijevanje svojih i tuđih emocija, nemogućnost kontrole emocija, razvijanje dezorganizovane i izbjegavajuće privrženosti, teškoće u razmjenjivanju emocija sa drugima, ili pretjerano pokazivanje emocija prema drugima, nekritično traženje pažnje i ljubavi, zavisnost od drugih, nemanje odgovornosti za svoje ponašanje ni kontrole impulsa, kao i teškoće uspostavljanja i održavanja kvalitetnih odnosa sa drugima. Sve ovo dovodi do stvaranja loše slike o sebi i manjka samopouzdanja, koje se reprezentuje kroz njihovo

svakodnevno funkcionisanje. Navedeno čini funkcionisanje težim i pojačava postojeću „izgubljenost“ djece bez roditeljskog staranja u okruženju u kom žive.

Pознаvajući kontekst dječijih domova, nedostatak socijalnih i emocionalnih vještina, nezadovoljavajući socijalni odnosi zbog života u velikim grupama, podstiču agresivno ponašanje. Ako ga želimo smanjiti, potrebno je djelovati na raznim nivoima: bolje neposredno okruženje, kompetentniji vaspitači, bolje socijalne vještine i pozitivno iskustvo prosocijalnog ponašanja djece. (Ajduković i saradnici, 2008)

Potrebe djeteta unutar porodice (prema Glasseru 1997, citirano kod Šadić):

- **Preživljavanje:** obezbjeđivanje hrane, vode, odjeće, obuće, odgovarajućeg doma i brige za zdravlje.
- **Ljubav i pripadnost:** ključno je da dijete osjeti i zna da ga roditelji vole i prihvataju, te da se osjeća sigurno u toj ljubavi i potpunoj prihvaćenosti.
- **Sloboda:** dijete treba da ima slobodu da izrazi svoje mišljenje i bezbjedno istražuje svijet oko sebe, stičući nova iskustva.
- **Zabava i igra:** igra i zabava su izuzetno važne za dijete, skoro kao i ostale potrebe, a roditelji treba da obezbijede sigurno okruženje za igru i aktivno učestvuju u igri sa djecom.
- **Moć:** za dijete, moć predstavlja učenje i savladavanje novih vještina uz priznanje i podršku roditelja.

Porodica ima nezamjenjivu ulogu u zadovoljenju svih ovih potreba od djetetovog rođenja. Iako se dijete danas rano uključuje u razne institucije, roditeljska podrška i ljubav ostaju ključni. Porodica treba da bude sigurno okruženje koje garantuje zadovoljenje svih potreba djeteta.

Dobar rani odnos između roditelja i djeteta, poznat kao sigurni tip privrženosti, ima izrazito zaštitno djelovanje. U takvom odnosu, majka i dijete čine nerazdvojnu cjelinu, toplo i skladno komunicirajući i međusobno se razumijevajući. Ovo dijete ima osjećaje zaštićenosti i voljenosti. Sa takvim osjećajima i majčinom podrškom, stres ima znatno manji nepovoljni uticaj na razvoj mozga. Djeca koja su izložena zlostavljanju, zanemarivanju, nesigurnosti ili dezorganizovanosti odnosa s roditeljem (uključujući i majčinu depresiju) mogu dugotrajno imati poremećen obrazac izlučivanja kortizola, hormona nadbubrežne žlijezde. (Jovančević, 2008)

3. Karakteristike djece bez roditeljskog staranja

Djeca koja borave u domovima su ona koja ili nemaju roditelje, ili roditelji nijesu u stanju da im pruže adekvatnu brigu. To znači da su ta djeca bila zanemarena, zapostavljena ili zlostavljana, te ih zbog toga socijalne službe smještaju u ustanove namijenjene zbrinjavanju djece bez roditeljskog staranja.

Djeca koja borave u domovima spadaju u rizičnu populaciju, bilo da su bez roditelja, bilo da imaju neadekvatne roditelje. Ova djeca zapravo pripadaju grupi koja nije imala priliku da razvije sigurnu i zdravu privrženost. Mnoga su bila svjedoci teških i traumatičnih događaja unutar porodice u kojoj su živjela, što ih svrstava u izuzetno ranjivu grupu.

Neke od karakteristika i osobina djece u dječijem domu su:

- Nisko samopoštovanje – prisutnost ideje o tome da nijesu sa roditeljima, da su napušteni, da ih niko ne voli, te razvijaju negativnu sliku o sebi;
- Nezreli odbrambeni mehanizmi – mehanizam podvajanja (nemogućnost sagledavanja činjenice da neko može biti dobar i loš u isto vrijeme, mehanizam projekcije (pripisivanje drugima svojih neprihvatljivih želja, misli i osjećanja), neurotski mehanizmi (negiranje bolnih iskustava), idealizacija roditelja (najčešće majke)
- Pasivna agresija – prisilno prihvatanje naređenja drugih, a u sebi žele da pokažu otpor i bunt;
- Disfunkcionalni odbrambeni mehanizmi – ulazak u problematično društvo (stvaranje destruktivnih veza i odnosa)
- Neracionalni i nerealni planovi za život – od sanjarenja do apatije (čas razmišljaju o velikim postignućima koji u tom trenutku nijesu realni, čas ulaze u apatiju i depresiju jer postaju svjesni da su ciljevi daleki); (Hasanagić, 2013)

Djeca u dječijim domovima često razvijaju osjećaj krivice i stida, misleći da su iznevjerila roditelje. Ti osjećaji mogu ih kočiti u primanju i prihvatanju pažnje i brige od drugih ljudi. Prisutan je i osjećaj manje vrijednosti („niko me ne želi“, „sa mnom nešto nije u redu“) (Sladović- Franz i saradnici, 2007)

Neke karakteristike djece bez roditeljskog staranja povezane su s njihovim iskustvima. Odvajanje od roditelja predstavlja jedan od najvećih stresova u prvim godinama života i može izazvati osjećaj egzistencijalne ugroženosti, bespomoćnosti i nezaštićenosti. Djeca koja su pretrpjela traume u ranom djetinjstvu često razvijaju veze koje im izazivaju strah. Kao rezultat toga, sklona su pokazivanju simptoma straha čak i u situacijama gdje ne postoje vidljive prijetnje. Takva djeca često osjećaju da ih niko ne razumije, imaju manje uspjeha u kasnijem životu i češće se suočavaju s problemima poput zavisnosti, socijalne devijacije i kriminalnog ponašanja. (Jovančević, 2008)

Kada su u pitanju problemi u ponašanju i socijalizaciji ove djece, vaspitači su najčešće navodili loše odnose među vršnjacima, ispade bijesa, vezanost i slabiju koncentraciju. Primijećeno je i stereotipno ponašanje, ljuljanje tijela, ljuljanje rukama i ritmično klimanje glavom. Smatra se da su ovi obrasci ponašanja prethodnici pokreta koji nijesu imali priliku da se razviju unutar kreveca. Ova ponašanja mogu poslužiti kao sredstvo samostimulacije u nezainteresovanom okruženju ili kao način umirivanja u trenucima stresa. Kada su u pitanju problemi u razvoju govora, najčešće karakteristike su siromašan rečnik, manje spontanog govora i usporenost u formalnim aspektima govora. (Berk, 2008)

Dječiji dom kao institucija, iako pruža prvu pomoć i podršku, takođe podsjeća na zatvoren sistem. Djeca su najčešće okrenuta i naviknuta na podršku unutar doma, što im onemogućava da u potpunosti sagledaju i povežu se sa spoljašnjim svijetom. Prekinute veze sa spoljnim svijetom otežavaju svakodnevno snalaženje djece bez roditeljskog staranja, čineći ga sve izazovnijim. Potrebno je raditi na stvaranju uslova koji će omogućiti bolje socijalno umrežavanje ove djece. Kregar ističe da upravo socijalno umrežavanje, odnosno uključivanje pojedinaca ili grupa, smanjuje socijalnu izolaciju i istovremeno doprinosi njihovoj integraciji u društvo. (Kregar, 2004)

4. Istorijski razvoj zaštite djece bez roditeljskog staranja

U srednjem vijeku porodica „nije prenosila vrijednosti, znanja ili, još opštije — nije socijalizovala dijete, niti kontrolisala pomenute procese. Ono se brzo odvajalo od svojih roditelja i učilo šta mu je potrebno zahvaljujući zajedničkom življenju s odraslima, pomažući

im u poslovima koje su obavljali“ (Kamenov, 1999b, citirano kod Suzić, 2006). Pojavom industrijskog društva djeca dobijaju mogućnost da rade. U početku je taj rad bio eksploatacija, jer su sama djeca bila snažnija i izdržljivija od odraslih. Poznati su pokušaji Roberta Ovena koji je doprinio humanizaciji uslova u kojima djeca rade. U novom vijeku dijete postaje sve značajniji član porodice, postaje emocionalni i socijalni centar okupljanja članova porodice i ima sve veći značaj kao osovina porodičnih odnosa. Značajna je i reforma Jana Amosa Komenskog, kojom je istaknuta potreba da se porodica brine o školskom uspjehu djece. Porodične pripreme za školu postaju sastavni dio svakodnevnog života, samim tim jača predškolsko vaspitanje.

Dvadeseti vijek donosi stvaranje moderne porodice koja podrazumijeva cjelodnevni boravak, jaslice i obdaništa za djecu. Dnevni život u porodici je drugačiji, djeca su sve više prepuštena sebi, daljinskom upravljaču i televiziji ili kompjuteru, ulici i vršnjacima. Roditelji se sve više opredjeljuju za pomoć od raznih savjetovališta, udruženja, i sličnih institucija. „Odnosi u porodici više nisu determinisani socijalno-ekonomskim uslovima života, već psiho-socijalnom podrškom članova porodice, gdje se poseban značaj daje dječijem razvoju.“ (Suzić, 2006)

UN Konvencija o pravima djeteta iz 1989. godine, prvi je međunarodni dokument koji obuhvata različite aspekte prava djece, tretirajući ih kao pojedince, a ne samo kao grupu. Zbog toga se ova Konvencija smatra najvažnijim međunarodnim dokumentom koji se bavi pitanjima djece i zaštite njihovih prava. Tokom dvadesetog vijeka uspostavljen je princip koji se odnosi na najbolji interes djeteta, što je posebno važno u kontekstu djece bez roditeljskog staranja, o kojima će biti riječi u ovom radu. Ključno je razjasniti što se podrazumijeva pod pojmom „najbolji interes djeteta“, te na koji način se taj princip ostvaruje. Ispunjavanje ovih osnovnih postulata ključno je za razvoj i zaštitu svakog djeteta, a princip „najbolji interes djeteta“, temelj je u zaštiti dječijih prava.

Važno je pridržavati se ovog principa u slučajevima kada se dijete izdvaja iz porodice i smješta u dom za djecu bez roditeljskog staranja. S obzirom na značaj porodice za socijalizaciju i razvoj djeteta, princip „najboljeg interesa djeteta“, predstavlja osnovnu i stalno prisutnu smjernicu koju stručnjaci u centrima za socijalni rad uzimaju u obzir prilikom donošenja odluka. (Lazić, 2021). Konvencijom o pravima djeteta popločan je put holističkom pristupu dječjoj zaštiti. Djeci je ponuđeno pravo da budu zaštićena od raznih oblika nasilja, eksploatacije, zlostavljanja, diskriminacije i zanemarivanja.

Prema nedavnim podacima, zabilježeno je ukupno smanjenje od 50% broja djece smještene u ustanove od 2010. godine. Na kraju 2019. godine, ukupno je 156 djece bilo na

institucionalnom zbrinjavanju, od čega je 77 boravilo u Dječijem domu „Mladost“ u Bijeloj. Većina djece u ovim ustanovama nema roditeljsku brigu, ali postoji i značajan broj djece sa smetnjama u razvoju koja su takođe u institucijama. U 2018. godini, od ukupno 151 djeteta na institucionalnom zbrinjavanju, 99, odnosno gotovo 66%, imalo je smetnje u razvoju.

Neke procjene sugerišu da se globalno povećava broj djece bez roditeljske zaštite, što je rezultat negativnih klimatskih promjena, društvenih sukoba, migracija, porodičnog nasilja i politika koje se najčešće oslanjaju na institucionalnu zaštitu te djece. Djeci bez roditeljskog staranja treba pristupiti upravo kroz politike humanog razvoja i suzbijanja diskriminacije, vodeći računa o njihovim potrebama, interesima i pravima. Time će biti otvorenije i slobodnije kretanje djece u svijet koji ih okružuje, a to je posebno značajno kada govorimo o poboljšanju kvaliteta socijalne podrške. (Jugović, 2020)

5. Pregled dosadašnjih istraživanja

Poseban izazov za djecu bez roditeljskog staranja je napuštanje sistema formalnog zbrinjavanja, gdje socijalna podrška i prihvaćenost ove djece imaju posebnu ulogu. U izvještaju NVO Juventas iz 2015 godine, mladi koji su napuštili instituciju, navode pozitivne i negativne strane. Pozitivni aspekti uključuju osjećaj zaštićenosti i sigurnosti, kao i zadovoljenje osnovnih životnih potreba. Neka od djece ističu i blizak kontakt s barem jednom odraslom osobom u domu. S druge strane, negativne strane uključuju rigidnu organizaciju i kontrolu koje nijesu dovoljno usmjerene na individualne potrebe i interese djece i mladih. To dovodi do nedovoljne pripremljenosti za samostalan život. Ovi izazovi nakon izlaska obuhvataju nedostatak povjerenja u mogućnost podrške u suočavanju s problemima, kao i ograničene mogućnosti za kvalitetnije obrazovanje i profesionalni razvoj. Postoje i problemi vezani uz stanovanje, zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu i slične aspekte.

Za razliku od njihovih vršnjaka koji tokom procesa osamostaljivanja i donošenja odluka mogu računati na podršku porodice i priliku da uče iz svojih grešaka, mladi koji su napuštili sistem formalnog obrazovanja obično nemaju takvu mogućnost. Stein (2006)

Smatra se da je Bolbijeve studija (1953), koju je objavila Svjetska zdravstvena organizacija, o štetnosti odvajanja djece od majke, posljedicama boravka djece u instituciji, imala značajan uticaj na razvoj porodičnog smještaja.

Grujić (2005) navodi da se posljedice mogu odraziti u fizičkom, intelektualnom i socijalnom smislu. Fizičke posljedice mogu uključivati zaostajanje u rastu i razvoju, dok se na intelektualnom planu često javljaju poteškoće u kognitivnim procesima i učenju. Djeca koja odrastaju u nesigurnim ili stresnim uslovima, često pokazuju slabije školske rezultate, što je posljedica nedostatka stimulativnog i podržavajućeg okruženja.

Na socijalnom planu, ova djeca mogu imati izazove u postizanju emocionalne stabilnosti i izgradnji zdravih odnosa s drugima. U takvim okolnostima, često se javljaju problemi u ponašanju, teškoće u socijalnoj interakciji i manjak povjerenja, što otežava njihovo uklapanje u društvo.

Za adekvatnije postupanje prema djeci bez roditeljskog staranja, koja su doživjela bolna iskustva, a većina jeste, značajna su istraživanja Vere Felbarg (*Fahlberg*, 1991, citirano kod Grujić, 2005) američkog pedijatra i psihoterapeuta. Ona se posebno bavila proučavanjem vezivanja i separacije, dječijim razvojem, separacijom i gubitkom, minimiziranjem trauma od preseljenja, problemima ponašanja i direktnim radom s ovom djecom.

Prema istraživanju Unicefa iz 2014. godine, na osnovu podataka prikupljenih putem upitnika o kvalitetu podrške za djecu trajno smještenu u ustanovama, može se zaključiti da najmanje svako peto dijete u institucionalnoj brizi svakodnevno ne provodi vrijeme na otvorenom. Takođe, jedno od petoro djece nikada ne ostvaruje kontakt s roditeljima, dok najmanje trećina djece nikada ne posjećuje roditelje, niti učestvuje u događajima lokalne zajednice u kojoj se institucija nalazi.

U naučnom radu Maretić i Sindik (2013), navode da su djeca koja žive u dječijim domovima najčešće u psiho-socijalnom riziku za vršnjačko nasilje, jer imaju slabo razvijene socijalne vještine, loše samopouzdanje, te dolaze iz porodica iz kojih nijesu dobili adekvatnu zaštitu, ljubav i pažnju.

Vasilj i Zovko (2017) ističu da se osiguravanje kvalitetnije životne sredine prikazuje kroz niz interakcija i intervencija s djetetom, praćenje potreba djeteta i pravovremene reakcije na njih, te kroz razvoj djetetovih sposobnosti u skladu s njegovom kulturom.

Ćuk (2012) u radu govori o socijalnoj funkciji, te navodi da je važno da vaspitač zna iz kakve sredine dolazi dijete i da je upoznat o stanju unutar porodice radi razvoja adekvatnog oblika komunikacije.

Vranjican, Prijatelj i Kucalo (2019) navode značaj socio-emocionalnog učenja koje je neophodno za izgradnju socijalnih interakcija, te da je za pravilan razvoj djeteta odgovorna porodica, kako bi stvorilo vezu sa sobom i svijetom oko sebe.

Čop i Svalina (2015) naglašavaju da je dijete smještajem u instituciju zakinuto za roditeljske i rodbinske odnose, nema mrežu socijalne podrške koju imaju i ostvaruju djeca koja rastu u porodičnom okruženju (primarne, hraniteljske ili usvojiteljske porodice), te na taj način biva socijalno isključeno.

Prema doktorskoj disertaciji Salihović (2017), zadatak staratelja treba da bude uspostavljanje prirodnog odnosa s djetetom, kako bi se stvorila pogodna atmosfera za podsticanje individualnosti djeteta, kao i da je kriterijum bliskosti i kontinuiteta jedan od kriterijuma uspješne zaštite, vaspitanja i obrazovanja djece bez roditeljskog staranja.

Lazić (2021) ističe da „najbolji interes djeteta“ podrazumijeva da tokom procesa izdvajanja djece iz biološke porodice, države treba da se vode principom omogućavanja izražavanja djetetovog mišljenja. U skladu s njihovim uzrastom, djeca bi trebalo da imaju priliku da se izraze, a to treba uzeti u obzir prilikom procjene njihovih interesa.

Ajduković i Franc (2003) ukazuju na razvojno zaostajanje djece unutar ustanove. Zaostajanje za vršnjacima u razvoju govora, kognitivnim sposobnostima, emocionalnom razvoju, kao i problemima u ponašanju, te teškoće u uspostavljanju emocionalnih i socijalnih odnosa. Te je potrebno raditi na smanjivanju institucija, a jačanju alternativnih oblika zaštite djece bez roditeljskog staranja.

Jugović (2020) navodi da je potrebno da alternativni smještaj djeteta bude što bliže njegovom uobičajnom mjestu prebivališta kako bi se olakšali kontakti i potencijalna reintegracija sa porodicom, i kako bi se na minimum svelo remećenje djetetovog obrazovnog, društvenog i kulturnog života, kao i kontinuitet u podizanju djeteta, tj. stabilnost odnosa i okruženja u kom dijete boravi.

Istraživanja (Ajduković i Sladović-Franc, 2003) takođe pokazuju da je nivo internalizovanih ili eksternalizovanih problema kod djeteta značajno povezan sa trenutnim nivoom svakodnevnog stresa, percepcijom nedovoljne socijalne podrške, školskim neuspjehom i slabijom prilagođenošću na školu.

6. Socijalizacija djece bez roditeljskog staranja

Jedan od načina definisanja socijalne podrške jeste postojanje ili dostupnost osoba na koje se oslanjamo, koje brinu o nama, vole nas i cijene, te su to bitni činioci djetetovog prilagođavanja društvu. Socijalna podrška podrazumijeva ljubav, bliskost, podsticanje, pomoć, podršku i sl. Izdvajanje podrazumijeva prilagođavanje djeteta na novu okolinu, kao i stvaranje i razvoj novih socijalnih mreža, ali i komunikacije s primarnom socijalnom mrežom. Socijalno umrežavanje, tj. uključivanje pojedinih pojedinaca ili grupa, smanjuje socijalnu izolaciju, ali doprinosi njihovoj integraciji.

Prirodne socijalne mreže razlikuju se po strukturalnim i afilijativnim obilježjima. Strukturalna obilježja socijalnih mreža (veličina mreže, učestalost kontakta s članovima mreže, raspršenost, stabilnost i ekstenzivnost) nisu osjetljiva na socijalnu podršku. Afilijativna obilježja (valencija, reciprocitet, homogenost, multidimenzionalnost, kompleksnost povezanosti, percepcija socijalne podrške te učestalost specifičnih pomažućih članova mreže) odnose se na značenje koje za pojedinca imaju članovi njegove socijalne mreže, tj. na to jesu li odnosi doživljeni kao emocionalno pozitivni ili negativni i jesu li dobra mjera socijalne podrške. (Kregar, 2004)

Smatra se da je najveća potreba djeteta kada doživi prekid sa osobom sa kojom je razvilo privrženost, upravo stvaranje sigurnog odnosa sa nekom odraslom osobom. (Ajduković i saradnici, 2006)

Stvaranje boljih uslova života, uz kompetentnije vaspitače, moglo bi olakšati stvaranje boljih socijalnih odnosa djece. (Ajduković i saradnici, 2008)

Potrebno je usmjeriti se ka jačanju socijalne podrške i širenju socijalne mreže, kako djeca bez roditeljskog staranja ne bi bila orijentisana samo na podršku unutar doma. Veća je zastupljenost servisa i organizacija usmjerenih ka davanju svake vrste podrške djeci bez roditeljskog staranja, pa i socijalne. Sam dječiji dom teži da stvara okruženje koje će biti najbližije porodičnom i u kom će se djeca osjećati voljeno i sigurno. U vezi sa time, dječiji dom ima saradnje sa istim tim organizacijama i servisima, a sve u cilju dobrobiti djece bez roditeljskog staranja. Organizuju se razni događaji, sprovode ideje i aktivnosti kojima se stvaraju mogućnosti da djeca iz dječijeg doma prošire svoju socijalnu mrežu, tj. upoznaju okruženje, a pritom ostanu zaštićena i slobodna da se otvore tom istom okruženju.

Istraživanja o socijalnoj podršci pokazuju da je od stvarne i prisutne socijalne podrške koja se daje djetetu, mnogo značajnije kako dijete percipira tu podršku. Subjektivna

procjena podrške i to kako dijete doživljava istu, imaju daleko veći značaj za razne, stresne i izazovne životne situacije. (Kregar, 2004)

Socijalizacija je proces u kojem pojedinci usvajaju društveno korisne i poželjne obrasce i na taj način postaju članovi jednog društva. Taj proces se ne može odvijati izvan međuljudskih odnosa, te je za djecu bez roditeljskog staranja važno da budu obuhvaćena procesima enkulturacije – proces čovjekovog urastanja u kulturu, te razvijanje sopstvenog kulturološkog identiteta. Kako djeca koja odrastaju bez roditeljskog staranja rastu izvan porodice, zajednica treba da se fokusira na njihovo odgovarajuće zbrinjavanje, vaspitanje i pripremu za samostalan život, kako bi se mogla uspješno integrisati u društvo. (Mihailović, 2014)

Rezultati pokazuju važnost socijalnih mreža u svakodnevnom životu i vaspitanju djece, pri čemu bi roditelji trebalo da budu ključna podrška. Djeci koja su u institucionalnoj zaštiti nedostaje podrška bliskih osoba, posebno roditelja. Vaspitači ponekad nisu dovoljno upoznati o situaciji u djetetovoj porodici i mogu napraviti greške, zbog čega ih djeca ne doživljavaju kao pravu podršku. U domovima, vaspitači su često jedine bliske osobe djeci, ali je teško uspostaviti potrebnu privrženost sa njima. (Maretić i Sindik, 2013)

Laklija u radu (2009) navodi da djeca bez roditeljskog staranja zbog psiho-socijalnih obilježja i okolnosti u kojima odrastaju, imaju veću mogućnost upuštanja u kriminalne aktivnosti, čime se stvara osnova i za buduću socijalnu isključenost. Zato im je potrebno stvoriti posebnu društvenu zaštitu i brigu kako bi se stvorili uslovi za njihovu socijalnu integraciju.

7. Oblici zaštite djece bez roditeljskog staranja

Da bi se dijete razvijalo u skladu sa svim potencijalima i mogućnostima, potrebno je da živi u porodičnom okruženju koje podrazumijeva ljubav i razumijevanje. Porodica bi trebalo da bude oslonac i podrška u djetetovom cjelokupnom odrastanju. Neophodno je pružati adekvatnu zaštitu koja će djetetu davati sigurnost u sebe i svijet koji ga okružuje.

Ukoliko to nije moguće, potrebno je pružiti dodatnu podršku i zaštitu porodici i djetetu kako bi mogli preuzeti odgovornost u zajednici. Dijete koje je uskraćeno za porodično, prirodno okruženje iz određenih razloga, ima pravo na posebnu zaštitu i pomoć države. Jasno je da je primarna porodica najbolja za dijete. Ali, ukoliko je ustanovljeno da se u toj porodici ne zadovoljavaju dječije potrebe, prisutnost zanemarivanja ili zlostavljanja, neophodno je izmjestiti dijete iz iste. U tim situacijama prisutne su brojne dileme i otvaraju se složena pitanja za koje je potrebno naći prave odgovore, a sve u cilju očuvanja najboljeg interesa djeteta. (Ajduković, 2004)

Međutim, brojna istraživanja pokazala su da duži boravak djeteta u dječijem domu dovodi do ugrožavanja i socijalnog, emocionalnog, intelektualnog i fizičkog razvoja. Smatra se da je život u domu najmanje sličan onom u porodici, te ovu sredinu čini najneprirodnijom za odrastanje djeteta. Pored dobre organizacije i boljih uslova, dijete opet biva uskraćeno da stvori odnos sa jednom osobom koja bi brinula o njemu. Dječiji dom sve teže može da odgovori na kompleksne potrebe djece. Prema tome, „domska sredina je, uopšteno govoreći, nestimulativna za psiho-fizički razvoj djeteta. Nedostatak iskustva koje pruža porodična sredina, siromaštvo u socijalnim kontaktima, nedostatak modela za identifikaciju, osjećanje izolovanosti, obilježenosti, mogu dovesti do usporene socijalizacije djeteta, usporednog razvoja, a ostavlja i duboke tragove i na kasnije ponašanje kao odraslog i člana sopstvene porodice. Nedostatak uticaja porodice ili negativno djelovanje porodične sredine, uvijek za posljedicu ima traumatičan razvoj djeteta. Sam čin izdvajanja djeteta iz porodice, ili gubitak roditelja, izuzetno su traumatični za dijete. Mijenjanje socijalnog miljea, smještaj u ustanovu, nagli prekid dotadašnjih kontakata s do tada prirodnom sredinom – samo će pojačati dječiju traumu“ (Salihović, 2017)

Govori se o radikalnoj deinstitucionalizaciji, tj. prihvatanju različitih usluga uz uvažavanje specifičnih iskustava i potreba djece koja traže alternativno staranje. (Jugović, 2020)

Sam proces deinstitutionalizacije, iako značajan, nailazi na prepreke, najčešće zbog nedostatka u sistemu za identifikaciju djece u riziku od razdvajanja i nemogućnost adekvatne usluge podrške

porodici, koje mogu rano izvršiti intervenciju, kako bi se spriječilo odvajanje djece od njihovih biloških roditelja.

Domovi, uprkos zalaganjima stručnjaka, pružaju djeci manji broj zaštitnih faktora. Domovi su najčešće nenamjenski uslovi, naknadno adaptirani, u kojima živi najmanje četrdesetoro djece, a najčešće dvoje ili troje djece smješteno je u sobama i to ne po vlastitim željama. Zajednički je prostor za dnevni boravak i toalet, dok su obroci takođe zajednički. U tim uslovima teško se mogu zadovoljiti djetetove potrebe za privatnošću. (Maretić i Sindik, 2012)

Stručnjaci se zalažu za pravovremeno reagovanje, uključujući smještaj u institucionalne oblike tretmana, koje se temelji na detaljnoj i sveobuhvatnoj procjeni rizika i potreba djece i mladih. Naglašava se potreba za diferencijacijom institucija i službi unutar institucionalnog sistema tretmana, kao i kreiranje novih programa koji bi mogli zadovoljiti različite potrebe pojedinih grupa. (Ratkajec i Jeđud, 2009)

Mala djeca (0-3 godine) koja su smještena u ustanove za rezidencijalnu njegu bez prisustva roditelja, izložena su riziku od poremećaja privrženosti, kašnjenja u razvoju i atrofije neurona u razvoju mozga. Zanemarivanje i šteta uzrokovana ranim uskraćivanjem roditeljstva, jednaka je nasilju nad malim djetetom. (Braun i saradnici, 2005)

Djeca koja borave u domovima, spadaju u rizičnu populaciju, bilo da su bez roditelja ili imaju neadekvatne roditelje. Ona pripadaju grupi djece koja nisu imala priliku da razviju sigurnu i zdravu privrženost. Mnoga su bila svjedoci traumatičnih događaja u porodici u kojoj su živjela, što ih čini izuzetno ranjivom grupom. (Hasanagić, 2013)

Uočeno je da boravak u domovima koji pružaju djeci značajnu podršku, poput adekvatne hrane i kreativnih aktivnosti, ublažava negativne posljedice institucionalizacije na razvoj inteligencije. Međutim, i dalje ostaju problemi socijalne deprivacije zbog nemogućnosti stvaranja dubljih emocionalnih veza i razvoja privrženosti, što je posljedica čestih promjena vaspitača. Kašnjenja u razvoju koja se javljaju tokom boravka djece u institucijama, mogu se brzo nadoknaditi hraniteljstvom, odnosno smještanjem djece u porodicu. Zbog ovih saznanja, stručnjaci sve više preporučuju usvajanje djece. (Jovančević, 2008)

Smatra se da dječiji domovi i pored brojnih negativnih uticaja na djecu, imaju pozitivne karakteristike koje mogu biti značajne za dijete. Odnose se na stvaranje osjećaja i smisla za kolektiv, razvijanje solidarnosti, drugarstva među djecom i osjećaja pripadnosti grupi. Kod pojedine grupe djece postoji mogućnost da se umanje

stečena negativna porodična iskustva, te se može sačuvati psiho-socijalni razvoj djeteta i pripremiti za djelovanje unutar društva. (Jugović, 2020)

Bazična vrijednosna osnova na kojoj se uspostavlja hraniteljstvo, jeste najbolji interes djeteta. (Jugović, 2020). U Crnoj Gori godinama se promovise hraniteljstvo, kao jedno od boljih alternativnih oblika zbrinjavanja djece. Hraniteljstvo je privremeni, raskidivi oblik zbrinjavanja djece u drugu porodicu, koji obuhvata smještaj, njegu, ishranu, vaspitanje, obrazovanje, te osposobljavanje za samostalni život, a kao cilj ima zaštitu i dobrobit djeteta. (Save the Children, 2010) „Porodični smještaj se pritom definiše kao: „oblik brige izvan sopstvene porodice kojim se djetetu ili odrasloj osobi obezbjeđuje smještaj i briga u porodici koja pruža smještaj.“ Porodični smještaj svakako je oblik zbrinjavanja kojem se maksimalno teži, imajući u vidu najbolji interes djeteta. Porodični smještaj je način na koji se sprovodi deinstitutionalizacija sistema brige za djecu.“ (Čop i Svalina, 2015)

Podaci pokazuju da su djeca, najčešće prije samog smještaja u hraniteljsku porodicu pretrpjela više promjena doma, vaspitača, staratelja, prijatelja i škola. Djeca od šest mjeseci do četiri godine su najranjivija, kada su u pitanju posljedice separacije. Izdvajanje djeteta iz njegove biološke porodice i smještanje u hraniteljsku porodicu, predstavlja osjetljiv period koji dugoročno utiče na njegovo fizičko i mentalno zdravlje. Ovi efekti mogu proisteći iz prethodnog zlostavljanja i zanemarivanja, kao i drugih trauma, od kojih se kao najznačajnija po dijete ističe separacija od porodice. (Laklija, 2009)

Djeca najčešće prilikom prelaska iz jednog smještaja u drugi razvijaju određene osjećaje: osjećaj manje vrijednosti, osjećaj „niko me ne voli“, „sa mnom nešto nije u redu.“ Zbog toga je bitno smanjiti osjećaj krivice i odgovornosti koji dijete ima i razgovarati sa njim o promjeni smještaja, prije nego se desi, uzimajući u obzir djetetov uzrast. (Sladović-Franc i saradnici, 2007)

„Porodični smještaj – hraniteljstvo je preuzimanje brige o djetetu koje nema roditelje ili djetetu koje iz nekih drugih razloga ne može da živi u svojoj porodici, odnosno djetetu koje je dijete 'bez roditeljskog staranja' u skladu sa zakonom. To je briga o djetetu u porodici hranitelja, na kraće ili duže vrijeme, u zavisnosti od potreba djeteta.“ Djeca u hraniteljstvu imaju priliku da rastu i razvijaju se u skladu sa svojim potencijalima, baš kao i sva druga. Hraniteljstvo je privremeno rješenje, koje se najčešće primjenjuje radi pružanja podrške djetetu dok se njegova biološka porodica ne osnaži dovoljno za njegov povratak. Ova faza može trajati sve do osamostaljivanja djeteta ako se ne stvore uslovi za povratak u biološku porodicu. Srodnici djeteta mogu postati hranitelji, pod uslovom da ispunjavaju zakonske kriterijume. Porodica će proći kroz određene procedure procjene i obuke za hraniteljstvo.

Takođe, hraniteljske porodice mogu uključivati i nesrodničke porodice koje

nijesu krvno povezane s djetetom. Centar za socijalni rad nadzire sve hraniteljske porodice koje brinu o djeci bez roditeljskog staranja. Hranitelji će prolaziti obuke za različite oblike hraniteljstva, čime će steći specijalizovana znanja i vještine potrebne za brigu o ovoj djeci.

Vrste hraniteljstva koje postoje u Crnoj Gori:

- ✧ Standardni porodični smještaj – hraniteljstvo
- ✧ Porodični smještaj – hraniteljstvo uz intenzivnu ili dodatnu podršku
- ✧ Urgentni porodični smještaj – hraniteljstvo
- ✧ Povremeni porodični smještaj – hraniteljstvo. (Unicef, 2014)

Najčešći razlozi upućivanja djece na alternativni smještaj su: siromaštvo i zanemarivanje u porodici i nedostatak systemske podrške u vidu preventivnih i interventnih programa. Sam sistem zaštite djece koji pruža podršku porodicama sa djecom koja su u riziku od izdvajanja je neujednačena, slaba i ne fokusira se na porodice kojima je ova pomoć najpotrebnija u određenom trenutku. (Save the Children, 2014)

U okviru Centra za porodični smještaj i usvojenje u Beogradu uvedeni su brojni inovativni pristupi u radu, koji su imali dobre efekte kako na djecu tako i za hraniteljske porodice:

1. Planiranje zaštite djece - Stečene vještine za procjenu potreba i planiranje zaštite djeteta. Savjetnici za hraniteljstvo obučeni su za praktičnu primjenu znanja i izradu planova zaštite koji će obezbijediti pozitivne promjene u zaštiti djece na hraniteljstvu.
2. Oblikovanje ponašanja djeteta - Stečena su znanja o primjeni novih tehnika rada na pospješivanju promjena kod djece na hraniteljstvu, naučene nove tehnike. Posebnu primjenu dobila je ABC analiza.
3. Primjena Informatora o djetetu „Moj životni put“ – osposobljavanje profesionalaca i hranitelja za rad na životnoj priči djeteta i njegovanju identiteta.
4. Vještine brige o djeci sa smetnjama u razvoju: Djeca sa Daunovim sindromom, bebe rođene sa rizicima, urgentni smještaji, djeca sa intelektualnim smetnjama, djeca sa hepatitisom C, ADHD, cerebralna paraliza, poremećaj ličnosti, epilepsija – sticanje znanja o potrebama i njezi djece koja imaju smetnje u razvoju.

5. Usluge savjetodavnog rada – sticanje znanja savjetnika za primjenu savjetodavnog rada sa hraniteljskim porodicama. (Izazovi hraniteljstva, 2013)

Bowlbi (Bowlby) naglašavao je koliko je važno da dijete u najranijim godinama ima majku ili drugu odraslu osobu koja će se brinuti za njega. Ukazivao je na negativne posljedice odrastanja u institucijama i smatrao da je hraniteljstvo najbolji oblik smještaja, posebno za malu djecu i bebe. (Ajduković i saradnici, 2008)

Cilj usvojenja je uspostaviti odnose između usvojitelja i usvojenika koji su slični odnosima između roditelja i djece, kako bi se usvojeniku omogućili porodični životni uslovi. Ovaj pravni institut posebno štiti djecu bez roditeljske zaštite, kao i onu koja žive u neadekvatnim ili nepovoljnim porodičnim okolnostima. Djeca bez roditeljske brige su posebno ranjiva, te uživaju posebnu zaštitu društva. Usvojenje predstavlja sveobuhvatan oblik zaštite, obuhvatajući različite aspekte djetetovog života, uključujući staranje, vaspitanje i obrazovanje, pri čemu usvojitelji preuzimaju prava i obaveze roditelja. (Zbornik radova, Huseinspahić, 2014)

Brojna istraživanja pokazuju da je usvojenje najbolji oblik zaštite djece bez roditeljskog staranja, najviše zbog karakteristika kao što su stalnost i privrženost. Formira se jedinica slična biološkoj porodici, ali bez krvnog srodstva između djeteta i roditelja. Podrazumijeva dugotrajan odnos između roditelja/usvojitelja i djeteta, za razliku od kratkotrajne brige koju pruža hraniteljska porodica. (Salihović, 2017)

Usvojenje je najkvalitetniji i trajni vid zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja. Usvojiteljska porodica prema svojim karakteristikama slična je biološkoj porodici, razlika je u vidu odnosa roditelja-dijete koji se ne zasniva na krvnoj vezi. Iz usvojiteljske porodice proizilaze dvije osnovne potrebe: potreba djeteta za domom i porodičnom atmosferom koje će mu osigurati pravilan rast i razvoj i potreba odraslih da imaju dijete. (Arula, 2005/06)

Prilikom usvojenja, usvojitelji stiču roditeljsko staranje. Time usvojitelji postaju roditelji i ostvaraju roditeljsko staranje, čiji je sadržaj i način ostvarivanja isti staranju koji ostvaruju prirodni roditelji. Brojna istraživanja pokazuju da je usvajanje jedan od najboljih oblika zaštite djece bez roditeljskog staranja. Glavne karakteristike koje usvajanje pruža su potreba za stalnošću i privrženošću. Stalnost omogućava djetetu da raste u stabilnom okruženju bez straha od ponovnog gubitka ili promjene doma, dok privrženost osigurava da dijete razvije snažne emocionalne veze sa svojim roditeljima. (Buljubašić, 2004)

U istraživanju provedenom u Švedskoj praćeno je više od 600 beba koje su bile kandidati za usvajanje. Neke su usvojene ubrzo nakon rođenja, dok su druge odrastale u hraniteljskim porodicama, a treće su vaspitavale biološke majke koje su se predomisile o davanju djeteta na usvajanje. Usvojena djeca razvijala su se znatno bolje od djece u hraniteljskim porodicama i one vraćene biološkim majkama. Čak i kada djeca nisu genetski povezana sa svojim roditeljima, topao odnos pun povjerenja između roditelja i djeteta u ranom uzrastu, pozitivno utiče na njihov razvoj. Djeca usvojena u kasnijoj dobi, koja su prije usvojenja bila izložena poteškoćama u porodici, takođe razvijaju osjećaje povjerenja i ljubavi prema svojim usvojiteljima i počinju se osjećati voljeno i prihvaćeno u tim porodicama. (Berk, 2008)

Praksa u brizi za djecu bez roditeljskog staranja, kroz različite oblike zaštite ili smještaja, pokazuje da se djeca često prebrzo izdvajaju iz svojih porodica. Postoji stalna tendencija institucionalnog zbrinjavanja, a nedovoljno se ulaže u promovisanje oblika zaštite koji bi omogućili da djeca budu smještena u porodicama izvan svojih bioloških porodica, što bi bolje odgovaralo njihovim individualnim potrebama. Stoga, smještaj u druge porodice, starateljstvo i usvojenje nisu najčešći oblici zaštite, te se izbor zaštite često svodi na institucionalni smještaj, čime se direktno narušava pravo djeteta na život u porodičnom okruženju. (Habul, 2014)

8. Socio-emocionalni razvoj djece bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“

Socijalno-emocionalno učenje podrazumijeva: samosvijest, razvijanje samokontrole, socijalnu svijest, sposobnost uspostavljanja odnosa i razvijanje lične odgovornosti.

Svijest o sebi podrazumijeva prepoznavanje i razumijevanje svojih emocija i misli. Samokontrola govori o sposobnosti kontrole vlastitih emocija, mišljenja i ponašanja u različitim situacijama, te nošenje sa pozitivnim i negativnim emocijama. Socijalna svijest podrazumijeva razumijevanje tuđih misli i osjećanja. Sposobnost uspostavljanja odnosa podrazumijeva očuvanje zdravih i uspješnih odnosa sa različitim ljudima. Dok razvijanje lične odgovornosti podrazumijeva odgovorno donošenje odluka, preuzimanje inicijative, sposobnost rešavanja problema, kao i razvijanje i održavanje motivacije u životnim situacijama. (Smith et al, 2016)

Socio-emocionalno kompetentno ponašanje oslanja se na dva ključna elementa. Prvi je socijalna kompetencija, koja se ogleda u uspješnim socijalnim interakcijama, pri čemu je važno da pojedinac zadovolji svoje vlastite potrebe, dok održava pozitivne odnose s drugima. Drugi element je emocionalna kompetencija, koja se izražava kroz sposobnost adekvatnog izražavanja emocija, razumijevanja kako svojih tako i tuđih emocija, te efikasne regulacije emocija. Ove kompetencije su od suštinskog značaja za prilagođavanje pojedinca svom okruženju. (Vranjican i saradnici, 2019)

Najčešće razmatrana teorija u vezi s ovom temom je teorija privrženosti. Ona naglašava važnost ranih iskustava s nekoliko bliskih osoba koje pružaju toplinu, brigu i odgovarajuće socio-emocionalno okruženje, što je ključno za podsticanje daljeg socio-emocionalnog razvoja i očuvanje mentalnog zdravlja u kasnijim godinama. Dijete koje ne uspije da razvije privrženost prema roditeljima, kasnije može ispoljiti kompenzatorske osobine te privrženosti, poput pretjerane potrebe za pažnjom odraslih, prijateljskog ponašanja prema nepoznatim odraslim osobama i vršnjacima, kao i emocionalne i socijalne probleme. (Hasanagić, 2013)

Potrebno je razumjeti da djeca nijesu mali ljudi, da su drugačija, da traže prihvatanje i razumijevanje. Da ih vidimo kao bića koja misle, osjećaju, prave izbore, donose odluke i ponašaju se drugačije od odraslih. Ako djecu sagledavamo kao najveći „društveni kapital“, moramo uzeti u obzir činjenicu da nijesu homogena grupa. Dolaze iz različitih sredina i porodičnih prilika i svakodnevno se suočavaju sa brojnim izazovima. Mnoga djeca ne žive pod zaštitom porodice, nemaju mnoga prava, doživjela su razne traume, zanemarivanje ili zlostavljanje i često nose odgovornost koja nije u skladu sa njihovim uzrastom i stepenom psiho-socijalne zrelosti. Ovo je posebno karakteristično za djecu iz dječijeg doma koja su, najčešće, prošla i prolaze stvari za koje nijesu spremna ali traže načine kako da se nose sa njima na sebi svojstven način. Upravo ih to čini hrabrim, autentičnim i zrelim za svoje godine. Smatra se da kad su djeca izložena lošim ranim iskustvima, što je gotovo uvijek slučaj za djecu bez roditeljskog staranja, postoji nada da se stanje popravi. Većina djece može pozitivno reagovati na proces socio-emocionalnog učenja i razvijati svoje potencijale kada je podrška pravovremena, kontinuirana i autentična. Ovaj uvid naglašava koliko je važno pružati podršku djeci bez roditeljskog staranja, čime se obogaćuju njihovi potencijali i kvalitet života, što je i u fokusu ovog istraživanja. (Save the Children, 2020)

Problemi u djetinjstvu i adolescenciji često su rezultat dugotrajnog razvojnog procesa koji započinje od samog rođenja djeteta. Zlostavljanje i zanemarivanje mogu dovesti do sporijeg socijalnog i kognitivnog razvoja. (Maretić i Sindik, 2013)

Kako navode autori (Ajduković i saradnici, 2008), treba podsticati prosocijalno ponašanje i gledati ga kao faktor zaštite, a agresivno ponašanje kao faktor rizika. Ono dovodi do socijalne izolacije, niskog nivoa socijalne podrške. Smatraju da je u cilju smanjivanja agresivnog ponašanja u dječijim domovima potrebno djelovati na više nivoa: bolje okruženje, kompetentniji vaspitači, raditi na socijalnim vještinama i davati iskustvo prosocijalnog ponašanja djece.

Period odrastanja djece bez roditeljskog staranja može se sagledati sa nekoliko aspekata:

- Socijalnog (materijalni položaj, status, stvaranje osnovnih uslova za život, socijalizacija),
- Socio-psihološkog (psihički problemi, emocionalna ranjivost, bunt protiv reda),
- Pedagoško-psihološkog (problemi u pamćenju, učenju, problemi u vaspitanju,
- Antropološko-filozofskog (problemi neukorijenjenosti, osjećaj otuđenosti, odvojenosti od grupe). (Mihailović, 2014)

Ono što se može istaći kao značajno prilikom odrastanja u domu, jeste razvijanje osjećaja solidarnosti, drugarstva, brige za kolektiv, te je to dobra osnova i za bolju saradnju sa drugima. Samim tim je i timski rad djece dobar, posebno kada treba da zaštite druga, zajedno smišljaju neke aktivnosti ili rešavaju probleme. Autori navode (Vranjican, Prijatelj i Kuculo, 2019, 321 str.) da pored porodice, uticaj vršnjaka zauzima bitnu ulogu za pozitivan razvoj i rast. Dijete kroz interakciju sa vršnjacima razvija socio-emocionalne vještine. Navode školsku klimu, kvalitet odnosa sa nastavnicima i vršnjacima, sigurnost u školi i organizaciji škole. Djeca iz dječijeg doma, najčešće, dolaze iz porodica gdje su ponašanja roditelja zasnovana na negativnim obrascima koje ona prenose na vršnjake, što može rezultirati izolacijom u društvu. Empatija vaspitača je jako bitna, jer se smatra da se dijete, s obzirom na patnje koje je prošlo, približilo svijetu odraslih. Zbog sličnosti između socijalizacije odraslih i djece bez roditeljske zaštite, otvara se prostor za kvalitetnu komunikaciju između odraslih i djece. Za

djecu bez roditeljskog staranja, uspješna socijalizacija i komunikacija mogu se ostvariti samo ako dom funkcionira učinkovito i ima stručni kadar spreman da odgovori na njihove potrebe i interese. (Salihović, 2017)

Takođe, kao bitan faktor socijalnog i emocionalnog razvoja, te njegove socijalizacije i razvoja ličnosti jesu sređeni porodični odnosi. (Arula, 2005/06)

Emocionalni problem koji se javlja kod djece koja su od rođenja u zaštiti, jeste trajnost primarne traume odbacivanja, koja se ponavlja u dječijem iskustvu. Odbacivanje je trajno vezano za ličnost. (Mihailović, 2014)

Bitna crta socijalno emocionalnog razvoja jeste svijest o sebi, tj. razvijanje samopouzdanja. Temelji samopouzdanja postavljaju se u porodici koja funkcionira bez trauma i napetosti, porodici u kojoj vlada sigurnost i briga. Djeca koja su emocionalno razdražljiva zbog porodičnih problema, najčešće reaguju agresivno i na najmanji povod. Tu su sama prava djeteta ugrožena, te je neophodno izdvojiti ih iz biološke porodice i obezbijediti im odgovarajuću zaštitu. (Maretić i Sindik)

Projekat „Mogućnosti unapređenja skrbi za djecu u dječijim domovima i u udomiteljskim obiteljima“ sproveden u Hrvatskoj, pokazao je da djeca iz dječijih domova pokazuju veći nivo depresije, internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju i doživljajima, kao i niže samopoštovanje i lošiju sliku o sebi. (Ajduković i saradnici, 2008)

Kao što je navedeno, razdvajanje djece od bioloških roditelja obično nosi određene posljedice. Ako se razdvajanje dogodi tokom prve godine, ali je praćeno kvalitetnom brigom i zaštitom, to ne mora da ima štetne posljedice po socijalno i emocionalno funkcionisanje djeteta. Međutim, razdvajanja koja se dogode između šest meseci i tri godine starosti, posebno ako su izazvana porodičnim problemima, vjerovatno će dovesti do emocionalnih smetnji kod djeteta. To je zato što djeca u tom uzrastu imaju tipične teškoće sa nepoznatim osobama, a njihova ograničena komunikacijska sposobnost dodatno otežava situaciju. Kada su u pitanju djeca starija od tri ili četiri godine, veće su šanse da će se služiti govorom kako bi se lakše prilagodila i nosila sa promjenama prilikom smještanja u novu porodicu. Predškolska djeca mogu razviti snažnu bliskost i ostvariti brojne psihološke prednosti u novom okruženju. (Ajduković i saradnici, 2007)

Usvojena djeca i adolescenti bez obzira na to gdje su rođena, u istoj ili drugoj zemlji gdje su njihovi usvojitelji, imaju više problema u učenju i emocionalnih teškoća od druge djece. (Berk, 2008)

Nezdrava porodična atmosfera, problematično ponašanje roditelja, njihovi loši odnosi i osobine ličnosti predstavljaju ključne faktore rizika koji mogu negativno uticati na

vaspitanje djece i dovesti do pojave problema u ponašanju i emocijama. (Maretić i Sindik, 2013)

Kada se govori o deci koja žive u domu, treba uzeti u obzir da je kod njih vrlo upitna ili nedovoljno razvijena privrženost. U presudnim godinama za razvoj privrženosti, ta djeca su često bila u porodicama gde su bila žrtve zanemarivanja ili zlostavljanja, ili nijesu imala nikoga s kim bi mogla da razviju bliske emocionalne veze.

Zdravo socio-emocionalno iskustvo može nastati u zdravoj sredini, a tu sredinu treba da obezbijedi porodica. Zdravu porodicu karakterište međusobno prihvatanje, zadovoljstvo, ljubav i briga, te takva porodica ima ključnu ulogu u razvoju socio-emocionalnog aspekta djeteta. Zato se može pretpostaviti da djeca koja nijesu imala sreće da rastu u takvim porodicama imaju teškoće u prilagođavanju. Upravo zbog toga treba staviti poseban akcenat na socio-emocionalni razvoj djeteta jer se na taj način stvara temelj za zdrav i srećan život djeteta u budućnosti. (Hasanagić, 2013)

9. Posljedice odrastanja djece bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“

Porodični život ima neprocjenjivu vrijednost i ne postoji mjesto koje ga može zamijeniti. Djeca su privržena svojim roditeljima čak i kada porodica ne funkcioniše najbolje. Kada su djeca smještena kod hranitelja koji im pružaju više pažnje nego biološki roditelji, ona i dalje osjećaju povezanost sa svojom porodicom. Čak i u teškim uslovima, sa nedovoljno hrane ili higijene, dijete se osjeća sigurnije ako ga roditelji nisu napustili, nego u institucijama sa boljim materijalnim uslovima, jer zna da postoji neko kome je stalo do njega i ko se brine za njega dok ne bude moglo samo da se brine o sebi. Zbog toga je važno da porodica ostane na okupu. Naravno, postoje situacije u kojima dijete ne može ostati sa porodicom i mora biti izmješteno, ali to treba biti posljednja opcija. (Bovlbi, 1953, citirano kod Salihović, 2017). Izdvajanje djeteta nosi niz teškoća, kako tokom izdvajanja iz porodice, tako i prilikom smještaja u hraniteljsku porodicu ili dječiji dom. Prilikom izdvajanja dijete nema socijalnu podršku koju imaju djeca koja odrastaju u porodičnom okruženju, te biva socijalno isključeno. Institucija bi mogla da bude pozitivno usmjerena na dijete i pružiti mu njegu i zaštitu. Ali i pored

toga, institucija najčešće nije u potpunosti sposobna da zadovolji djetetove emocionalne potrebe, čime ograničava njegov emocionalni razvoj. (Čop i Svalina, 2015)

Ono što je zajedničko gotovo svakom djetetu bez roditeljskog staranja jeste da su prošli određena bolna iskustva koja su ih oblikovala. Traumatska iskustva kao što su: bolesti ili smrti bliske osobe, raspad porodice, vlastite bolesti ili hendikep, fizičko ili emotivno zanemarivanje ili zlostavljanje, prisustvovanje nasilništvu, ubistvu i slično. U početku, dok se za dijete ne nađe adekvatno rešenje, često mijenja sredinu, što mu teško pada. Sve to nosi brojne posljedice po dijete i njegov razvoj, te je potrebno raditi u najboljem interesu djeteta, kako bi te posljedice bile manje. U svim tim segmentima bitno je da dijete ima socijalnu podršku i da se osjeća prihvaćeno tamo gdje dolazi. (Salihović, 2017)

Istraživanja pokazuju da dugotrajni smještaj djece u domovima ima negativan uticaj na njihovu dalju socijalizaciju i psiho-fizički razvoj, što je posljedica brojnih faktora koji postoje u životu institucije. (Čop i Svalina, 2015)

Kako za ostale dječije domove, ovo važi i za djecu u Dječijem domu „Mladost“. Smatra se da trajne posljedice nastaju već nakon dva mjeseca boravka mlađeg djeteta u domu. Domsko okruženje ne poznaje individualizovanu brigu o djetetu, čime se ugrožava razvoj sigurne i stabilne privrženosti djeteta. Djeca koja razviju sigurnu privrženost su radoznala, socijalno kompetentnija, te bivaju nezavisnija i uspostavljaju povjerenje u svoje okruženje. Dok nesigurna privrženost utiče na djetetovo intelektualno, emocionalno i socijalno funkcionisanje. Djeca mogu odrastati u domu bez razvijanja ova dva oblika. Istraživanja pokazuju da ta djeca često pate od različitih razvojnih poteškoća, uključujući probleme u socijalnim odnosima, kognitivne teškoće, te slabiju kontrolu impulsa i agresije, što je pomenuto prilikom opisa njihovog socio-emocionalnog razvoja. (Franc i saradnici, 2007)

Istraživanja pokazuju da se djeca smještena u institucijama mogu oporaviti i može se očuvati socijalni, emocionalni, kognitivni i fizički razvoj ukoliko budu smještena u podržavajuće okruženje u ranom uzrastu. Smatra se da je potpuni oporavak moguć ukoliko se dijete od šest mjeseci smjesti u podržavajuću porodicu. Djeca koja kasnije pređu u podržavajuću porodicu i dalje mogu ostvariti određeni napredak nakon napuštanja ustanove, ali će i dalje biti u intelektualnom i socijalnom nepovoljnom položaju nakon toga. I pored prelaska u podržavajuće porodice, djeca koja su odrasla u institucijama i dalje će imati problema da se povežu sa vršnjacima i ljudima koji nijesu iz njihovog trenutnog porodičnog okruženja. Djeca su u riziku i od razvoja poremećaja ličnosti. To može biti povezano sa ranijim zanemarivanjem ili zlostavljanjem djeteta. (Braun, 2009)

Posljedice odrastanja djece bez roditeljskog staranja:

1. Ponašanje i interakcija sa drugima – antisocijalno ponašanje, manjak socijalnih kompetencija, siromašne interakcije sa drugima, stereotipni pokreti tijela (body rocking, head banging);
2. Razvijanje emocionalne privrženosti – prisutnost neorganizovanog poremećaja povezanosti (neselektivno prijateljstvo, pretjerano prijateljstvo i/ili deinhbirani ponašanje djece);
3. Mozak i jezik – siromašan rečnik i komunikacija sa drugima, smanjene kognitivne sposobnosti;
4. Razvijanje mozga – zanemarenost djece dovodi do potiskivanja razvoja mozga (nemogućnost povezivanja sinapsi i stvaranja neuronskih puteva. (Braun, 2009)

10. Prava djece bez roditeljskog staranja

Prava djece ne smiju biti prepuštena slučaju; moraju biti regulisana zakonima usklađenim s Konvencijom o pravima djeteta. Usvajanje zakona predstavlja samo prvi korak ka potpunom ostvarivanju dječijih prava. Ta prava treba da budu duboko ukorijenjena u svijest ljudi i podržana pozitivnim akcijama kako bi zaista zaživjela u svakodnevnom životu. (Šadić, 2005/06)

Konvencija o pravima djeteta (1989) najpoznatiji je međunarodni pravni dokument koji se bavi djecom i zaštitom njihovih prava. Crna Gora je 2006. godine ratifikovala Konvenciju o pravima djeteta.

Principi Konvencije o pravima djeteta:

- Princip nediskriminacije;
- Princip najboljeg interesa djeteta;
- Pravo na život, opstanak i razvoj;
- Pravo na participaciju.

U skladu s Konvencijom, djeca bez roditeljske zaštite imaju pravo na nediskriminaciju, pravo na život, opstanak i razvoj, pravo na jednakost, te očuvanje njihovog najboljeg interesa. Smatra se da je pravo na život, opstanak i razvoj najviše poštovano.

Kada govorimo o malo složenijim pravima, kao što su pravo na obrazovanje, pravo na slobodu misli, zdravstvenu zaštitu, potrebno je posebno se fokusirati na djecu koja su napuštena ili su u riziku da budu napuštena. Moramo uvažiti pravo svakog djeteta da živi i razvija se u porodici. To najčešće nije slučaj sa djecom bez roditeljskog staranja, jer prvo bez čega ostaju jeste porodica i okruženje na koje su navikli. Deklaracijom o pravima čovjeka (1948) poseban značaj daje se porodici koja se stavlja pod zaštitom države. Dječija prava se smatraju posebnom kategorijom ljudskih prava. Šesto načelo deklaracije glasi: „Djetetu su potrebni ljubav i razumijevanje da bi se svestrano i skladno razvijalo. Dijete u prvim godinama života ne smije biti odvojeno od majke, osim u izuzetnim slučajevima. Društvo i javne vlasti moraju da imaju dužnost da naročito brinu o djeci bez porodica i onoj koja nemaju potrebna sredstva za izdržavanje. Poželjna je novčana i druga pomoć za izdržavanje djece u velikim porodicama.“ (Arula, 2005/06).

Konvencija o pravima djeteta nalaže državama članicama da osiguraju da dijete ne bude odvojeno od roditelja protiv svoje volje, osim kada nadležni organi u sudskom postupku, prema važećim zakonima i procedurama, odluče da je takvo odvajanje u najboljem interesu djeteta. Ova odluka može biti potrebna u posebnim slučajevima, kao što su zlostavljanje ili zanemarivanje djeteta od roditelja, ili kada roditelji žive odvojeno i potrebno je odlučiti o mjestu prebivališta djeteta. (Zbornik radova, Bubić, 2014)

Dijete bez roditeljske zaštite ili ono čiji je razvoj otežan zbog porodičnih okolnosti, ima pravo na korišćenje svih prava unutar sistema socijalne zaštite, uključujući pomoć i njegu drugog lica, smještaj u ustanovu socijalne zaštite ili drugu porodicu, kao i usluge socijalnog rada. Institucionalno zbrinjavanje djece često se smatra narušavanjem principa jednakosti, odnosno prava svakog djeteta na život u porodičnom okruženju. Ovo otežava integraciju djeteta u društvo koje je značajno drugačije od iskustava djece koja odrastaju u porodici. U dječijim domovima karakteristično je i to što djeca često nisu uključena u donošenje odluka koje ih se tiču, što ih čini zavisnima i lišava ih lične odgovornosti. Participativna prava su od velike važnosti, te bi djeca trebalo da učestvuju u odlukama vezanim za instituciju u kojoj borave, posebno onima koje direktno utiču na njihov život. (Arula, 2005/06)

To je i dobar put ka razvoju nezavisnog mišljenja, slobode izbora, samostalnosti i preuzimanja lične odgovornosti, što im je potrebno kako bi se snalazili u okruženju i van okvira doba. Djeca imaju pravo na obrazovanje i redovno pohađaju škole u skladu sa uzrastom. Bilo bi dobro da imaju mjesto za učenje i pažnju vaspitača kako bi uspješnije obavljali svoje obaveze. U domu djeca imaju časove iz različitih predmeta od stručnjaka kojim im pružaju podršku u učenju. Učestvuju u svim aktivnostima koje sprovodi škola. Saradnja škole i dječijeg doma, ključna je da bi se održao djetetov najbolji interes. Iako dječiji dom teži i radi na ostvarivanju ovih prava, teško ih je ostvariti zbog finansijskih uslova, velikog broja djece, manjka radnika.

Potrebno je promovisati hraniteljstvo kako bi se ispoštovalo pravo djeteta na porodicu i život u istoj. Stvarati razne programe, uključivati nevladine organizacije, razviti još institucija koje će se baviti i pružati podršku djeci bez roditeljskog staranja. Na taj način stvara se osnova za bolju integraciju djece bez roditeljskog stranja, kako u lokalnoj zajednici, tako i u društvu uopšte. (Arula 2005/06)

Alternativne ustanove za brigu o djeci moraju štititi svu djecu od diskriminacije, zlostavljanja, otmica, trgovine, prodaje i svih drugih oblika eksploatacije. Djeci u takvim ustanovama treba omogućiti pristup osobi od povjerenja. Treba im obezbijediti način da podnesu žalbe ili izraze zabrinutost u vezi sa svojim tretmanom ili uslovima života. Mladi sa prethodnim iskustvom boravka u ovim ustanovama treba da budu uključeni u ovaj proces, pri čemu njihovom mišljenju treba pridodati odgovarajuću pažnju. (SOS Children's Villages International, 201)

U članu 20 Konvencije o pravima djeteta navedeno je da je pravo djeteta da mu se uskraćenost porodičnog okruženja nadomjesti na što adekvatniji način, tj. da se u okviru hraniteljske ili usvojiteljske porodice stvore uslovi za kontinuitet i sveobuhvatan pristup u vaspitanju djeteta, uzeći u obzir, etičko, kulturno, religijsko i jezičko porijeklo djeteta. (Mihailović, 2014)

II EMPIRIJSKO-ISTRAŽIVAČKI DIO RADA

1. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja ovog rada jeste analiza socijalne podrške djece bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“ Bijela. Različiti su razlozi smještaja djece unutar ustanove, stoga je potrebno stvoriti uslove slične porodičnom okruženju kako bi se djetetu omogućio potpun i adekvatan razvoj. Djeca koja imaju mogućnost da razviju sigurnu privženost, radoznala su i imaju bolju socijalnu kompetenciju, pa njihov razvoj ide u smjeru uspostavljanja povjerenja sa vaspitačem i okolinom. (Franc i saradnici, 2007)

Bitan faktor normalnog emocionalnog razvoja i socijalizacije djeteta, kao i formiranja pozitivnih karakternih osobina njegove ili njene ličnosti, jesu upravo sređeni odnosi. Zadatak pedagoga i stručnjaka koji rade sa djecom je da konstantno stvaraju uslove i okolinu koja je najbližnja porodici. (Salihović, 2017)

1.1. Ciljevi i zadaci istraživanja

Osnovni cilj istraživanja je da ispitivanje zadovoljstva socijalnom podrškom djece bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“ Bijela. Razlog za ovo istraživanje je i dvogodišnje iskustvo koje sam stekla u radu sa djecom u Dječijem domu „Mladost“, te uvid u slabiji kvalitet socijalne podrške toj djeci. *Cilj istraživanja jeste ispitati zadovoljstvo socijalnom podrškom djece bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“ Bijela.*

Polazeći od definisanog cilja istraživanja, definisani su i istraživački zadaci:

1. Utvrditi da li postoji razlika u odnosu na pol, kada su u pitanju percepcija zadovoljstva socijalnom podrškom djece bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“.
2. Utvrditi da li postoji statistički značajna povezanost između dužine boravka djece u Dječijem domu „Mladost“ i načina na koji percipiraju dobijenu socijalnu podršku.
3. Utvrditi da li postoji značajan uticaj institucija socijalne podrške na adaptaciju na samostalan život nakon napuštanja Dječijeg doma „Mladost“.

1.2. Hipoteze istraživanja

1. Pretpostavlja se da postoji statistički značajna razlika u odnosu na pol, kada je u pitanju percepcija zadovoljstva socijalnom podrškom djece bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“.
2. Pretpostavlja se da postoji statistički značajna povezanost između dužine boravka djece u Dječijem domu „Mladost“ i načina na koji percipiraju dobijenu socijalnu podršku.
3. Pretpostavlja se da postoji značajan uticaj institucija socijalne podrške na adaptaciju na samostalan život nakon napuštanja Dječijeg doma „Mladost“.

1.3. Definisanje varijabli

Varijabla je karakteristika, svojstvo, obilježje neke pojave koja se mijenja ili varira. Nezavisna varijabla shvata se kao karakter, osobina ili faktor koji istraživač namjerno unosi radi utvrđivanja njenog dejstva na neku drugu zavisnu varijablu. Dakle, nezavisne varijable su one koje vrše uticaj, dok su zavisne varijable one na koje se vrši uticaj.

Nezavisne varijable u ovom istraživanju su: uzrast, dužina boravka djece u dječijem domu, izvori socijalne podrške.

Zavisne varijable u ovom istraživanju su: socijalna podrška djeci bez roditeljskog staranja.

2. Metodologija istraživanja

2.1. Uzorak

Populaciju ovog istraživanja čine djeca bez roditeljskog staranja. Uzorak istraživanja činili su ispitanici zbrinuti u Dječijem domu „Mladost“ u Bijeloj. U pitanju je namjerni uzorak. Istraživanjem je obuhvaćen uzorak od 40 ispitanika oba pola, uzrasta od 7 do 18 godina.

2.2. Tok i način istraživanja

Nakon proučavanja literature i nakon definisanja samog predmeta, realizovano je istraživanje. Analiza je sprovedena u Dječijem domu „Mladost“ u Bijeloj. Nakon odobrenja

uprave doma, pristupljeno je anketiranju djece. Budući da je dom organizovan po principu porodica, anketiranje je sprovedeno unutar tih porodica. Djeci je objašnjeno kako da odgovaraju, a zatim su im pročitana pitanja, radi lakšeg popunjavanja. Da bi se realizovalo istraživanje, dobijena je etička saglasnost Dječijeg doma „Mladost“.

2.3. Metod obrade podataka

U ovom istraživanju korišćena je metoda anketiranja. Instrument koji je primijenjen za realizaciju postavljenih ciljeva je nestandardizovani upitnik, konstruisan za potrebe ovog istraživanja. Upitnik je obuhvatio pitanja zatvorenog, otvorenog i kombinovanog tipa. Upitnik sadrži 38 pitanja. U radu su korišćene sljedeće statističke metode: prosta pravolinijska korelacija, tj. Pirsonov koeficijent proste pravolinijske korelacije i univarijantna analiza varijanse. Za ispitivanje razlike u percepciji socijalne podrške u odnosu na pol, primijenjena je univarijantna analiza varijanse (ANOVA). Za ispitivanje povezanosti između dužine boravka djece u dječijem domu i načina na koji percipiraju dobijenu socijalnu podršku, korišćena je prosta pravolinijska korelacija, tj. Pirsonov koeficijent proste pravolinijske korelacije.

2.4. Statistička obrada podataka

Nakon prikupljanja podataka, pristupljeno je njihovoj statističkoj obradi. Za analizu podataka upotrijebljen je statistički program IBM SPSS 29.0.1.0 (Statistic Packet for Social Science).

Pri statističkoj obradi korišćene su savremene statističke metode i to: ANOVA (analiza varijanse) i prosta pravolinijska korelacija. Za ispitivanje razlika u percepciji socijalne podrške u odnosu na pol, primijenjena je univarijantna analiza varijanse (ANOVA). Za ispitivanje povezanosti između dužine boravka djece u Dječijem domu „Mladost“ i načina na koji percipiraju dobijenu socijalnu podršku, kao i za ispitivanje značaja institucija socijalne podrške nakon napuštanja Dječijeg doma „Mladost“ u adaptaciji na samostalan život, korišćena je prosta pravolinijska korelacija.

3. Rezultati istraživanja i diskusija

3.1. Socio-demografska obilježja ispitanika

U istraživanju, u okviru socio-demografskih obilježja, ispitivani su pol (muški, ženski), godine starosti, mjesto stanovanja, razred, uspjeh, kontakt sa roditeljima, te zadovoljstvo boravkom u dječijem domu. Osim prikaza ovih obilježja ispitanika, ispitivane su razlike u percepciji socijalne podrške u odnosu na pol.

3.1.1. Pol

Kada je u pitanju distribucija ispitanika po polu, od ukupno 50 ispitanika, muških je 54%, dok je ženskih 46%, što je prikazano u Tabeli broj 1.

Tabela broj 1: Distribucija ispitanika prema polu

Pol				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Muški	27	54,0	54,0	54,0
Ženski	23	46,0	46,0	100,0
Total	50	100,0	100,0	

3.1.2. Starost ispitanika

Kada je riječ o starosnoj strukturi ispitanika u istraživanju, rezultati pokazuju raznovrsne starosne grupe. Od ukupno 50 ispitanika, najveći broj ispitanika, 22% ima 15 godina, dok je 16% staro 16 i 11 godina. Zatim slijedi 10% ispitanika koji imaju 12 godina, dok 8% ima 17 godina. U grupama sa po 6% su djeca od 14, 7 i 18 godina, dok najmanji procenat, 2% čine ispitanici koji imaju 10 i 13 godina. Ovi podaci prikazani su u Tabeli broj 2.

Tabela broj 2: Starost ispitanika

Starost					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	1	2,0	2,0	2,0
	2,00	1	2,0	2,0	4,0
	3,00	1	2,0	2,0	6,0
	7,00	3	6,0	6,0	12,0
	10,00	1	2,0	2,0	14,0
	11,00	8	16,0	16,0	30,0
	12,00	5	10,0	10,0	40,0
	13,00	1	2,0	2,0	42,0
	14,00	3	6,0	6,0	48,0
	15,00	11	22,0	22,0	70,0
	16,00	8	16,0	16,0	86,0
	17,00	4	8,0	8,0	94,0
	18,00	3	6,0	6,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

3.1.3. Razred

Analiza podataka o razredima koje pohađaju ispitanici, pokazuje sljedeće raspodjele. Najveći broj ispitanika pohađa šesti i drugi razred, što čini 24% ukupnog uzorka, odnosno 12 ispitanika. Treći razred pohađa 18% ispitanika, što je ekvivalentno broju od 9 učenika. Četvrti razred pohađa 14% ispitanika, ili ukupno sedam učenika. Sedmi razred pohađa 8% ispitanika, što je četiri učenika, dok osmi razred pohađa 6% ispitanika, odnosno tri učenika. Prvi i deveti razred imaju po 2% zastupljenosti među ispitanicima, što odgovara broju od jednog učenika po razredu.

Tabela broj 3: Razred

Razred					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	2	4,0	4,0	4,0
	2,00	12	24,0	24,0	28,0
	3,00	9	18,0	18,0	46,0
	4,00	7	14,0	14,0	60,0
	6,00	12	24,0	24,0	84,0
	7,00	4	8,0	8,0	92,0
	8,00	3	6,0	6,0	98,0
	9,00	1	2,0	2,0	100,0
	Total	50	100,0	100,0	

3.1.4. Uspjeh

Prilikom istraživanja uspjeha, dobijeni su sljedeći rezultati. Najveći broj ispitanika ima dobar uspjeh, i to 52%, vrlo dobar 30%, dovoljan 6%, dok nedovoljan uspjeh ima 2%, što je prikazano u Tabeli broj 4.

Tabela broj 4: Uspjeh

Uspjeh				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Vrlo dobar	15	30,0	30,0	34,0
Dobar	26	52,0	52,0	86,0
Dovoljan	3	6,0	6,0	92,0
Nedovoljan	4	2,0	2,0	94,0
Ukupno	50	100,0	100,0	

3.1.5. Mjesto rođenja

Analiza mjesta rođenja naših ispitanika ukazuje na različitu raspodjelu odgovora. Najveći broj ispitanika, 22% kao mjesto rođenja navodi Kotor, 20% dolazi iz Bijelog Polja, 18% iz Danilovgrada, 14% iz Berana, 8% iz Podgorica i Nikšića, dok je 6% iz Herceg Novog, a 4% iz Plava, što je prikazano u Tabeli broj 5.

Tabela broj 5: Mjesto rođenja

Mjesto rođenja				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Bijelo Polje	10	20,0	20,0	20,0
Kotor	11	22,0	22,0	42,0
Danilovgrad	9	18,0	18,0	60,0
Podgorica	4	8,0	8,0	68,0
Plav	2	4,0	4,0	72,0
Herceg Novi	3	6,0	6,0	78,0
Berane	7	14,0	14,0	92,0
Nikšić	4	8,0	8,0	100,0
Total	50	100,0	100,0	

3.1.6. Kontak sa roditeljima

Kada smo istraživali kontakt sa roditeljima, dobili smo sledeće podatke: 54%, odnosno 27 ispitanika izjavilo je da ima kontakt sa roditeljima, dok je 46%, odnosno 23 ispitanika reklo da nema kontakt sa roditeljima, što je prikazano u Tabeli broj 6.

Tabela broj 6: Kontakt sa roditeljima

Kontakt sa roditeljima				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Da	27	54,0	54,0	54,0
Ne	23	46,0	46,0	100,0
Total	50	100,0	100,0	

3.1.7. Koliko si zadovoljan/na boravkom u domu?

Na pitanje koliko si zadovoljan/zadovoljna boravkom u domu, 42% ispitanika odgovorilo je da su vrlo zadovoljni, 44% ispitanika odgovorilo je da su uglavnom zadovoljni, 6% ispitanika nije ni zadovoljno ni nezadovoljno, dok je 8% odgovorilo da su uglavnom nezadovoljni, što je prikazano u Tabeli broj 7.

Tabela broj 7: Koliko si zadovoljan/zadovoljna boravkom u domu?

Boravak u domu				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Vrlo sam zadovoljan	21	42,0	42,0	42,0
Uglavnom sam zadovoljan	22	44,0	44,0	86,0
Niti sam zadovoljan, niti sam nezadovoljan	3	6,0	6,0	92,0
Uglavnom sam nezadovoljan	4	8,0	8,0	100,0
Ukupno	50	100,0	100,0	

3.2. Ispitivanje razlika u percepciji socijalne podrške u odnosu na pol

3.2.1. Rezultati Univarijantne analize varijanse (ANOVA)

Prva hipoteza odnosila se na očekivanje da postoji statistički značajna razlika u odnosu na pol, kada je u pitanju percepcija zadovoljstva socijalnom podrškom djece bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“. Da bismo ispitali razlike u odnosu na pol, sproveli smo univarijantnu analizu varijanse. (Tabela br. 8)

Tabela broj 8: Razlika u percepciji socijalne podrške u odnosu na pol

Varijable	Dječaci M N=27	Djevojčice M N=23	F
Nastavnici - podrška	2,59	2,59	0,90
Vaspitači - podrška	1,58	1,330	3,99
Vaspitači - kritika	1,74	2,597	11,58
Vaspitači - odluka	1,85	1,11	8,75;**
Prijatelji - podrška	1,23	1,32	0,75/

p<0,05; ** p<0,00

Rezultati Anove pokazuju da ne postoji statistički značajna razlika, čime nije potvrđena naša hipoteza. Jedino na varijabli socijalna podrška vaspitača, dječaci percipiraju veću socijalnu podršku vaspitača u donošenju odluka dječaci percipiraju veće zadovoljstvo socijalnom podrškom vaspitača u donošenju odluka u odnosu na djevojčice.

Dobijeni rezultati mogu se objasniti time da dječaci kada donose neke značajne odluke za sebe, imaju najviše povjerenja da se obrate za pomoć vaspitaču iz nekoliko razloga. Vaspitači imaju autoritet, što može pomoći dječacima koji traže sigurne i jasne smjernice u donošenju odluka. Dječaci u domovima možda imaju manje razvijene socijalne i emocionalne vještine, pa se češće obraćaju vaspitačima za pomoć u donošenju odluka, posebno ako su navikli da se oslanjaju na odrasle u složenijim situacijama, te ih gledaju kao stabilan izvor podrške.

3.3. Ispitivanje povezanosti između dužine boravka djece u Dječijem domu „Mladost“ i načina na koji percipiraju dobijenu socijalnu podršku

Druga hipoteza istraživanja odnosila se na to da postoji pozitivna povezanost između različitih izvora socijalne podrške i adaptacije djece prilikom izlaska iz Dječijeg doma „Mladost“. Da bismo provjerili postojeću hipotezu, sproveli smo prostu pravolinijsku korelaciju. Rezultati govore da postoji negativna pozitivna povezanost, tj. da duži boravak u domu, ne znači pozitivniju percepciju socijalne podrške. Pirsonov koeficijent proste pravolinijske korelacije iznosi -0,272. (Tabela br. 9 i Tabela br.10)

Dobijeni rezultati pokazuju da je kvalitetna podrška važnija od vremena provedenog u dječijem domu, te da kvalitet interakcija, individualni pristup, i emocionalna povezanost sa osobljem mogu imati veći uticaj na percepciju podrške nego vrijeme provedeno u domu. Rezultati mogu ukazivati i na to da tokom dužeg boravka u domu dolazi do rutinizacije odnosa i emocionalne adaptacije. To može dovesti do toga da odnosi sa vaspitačima postanu rutinski, što može smanjiti osećaj topline i individualne pažnje, a samim tim i percepciju socijalne podrške. Djeca koja duže borave u domu, mogu postati emocionalno otupjela ili manje osjetljiva na podršku koju dobijaju, posebno ako su doživjela razočaranja ili ako su razvila mehanizme samostalnosti i odbrane. Osim toga, ukoliko struktura i pristup podršci ostaju isti tokom vremena, duži boravak ne donosi dodatne koristi u percepciji podrške, što može ukazivati na potrebu za dinamičnijim i prilagođenijim metodama podrške tokom dužeg perioda.

Tabela broj 9: *Povezanost između dužine boravka djece u Dječijem domu „Mladost“ i načina na koji percipiraju dobijenu socijalnu podršku*

Descriptive Statistics			
	Mean	Std. Deviation	N
Dužina boravka u domu	1,8750	,91384	50
Socijalna podrška	2,7083	2,07270	50

Tabela broj 10

Correlations			
		dom.b	podrška
Dužina boravka u domu	Pearson Correlation	1	-,272
	Sig. (2-tailed)		,061
	Sum of Squares and Cross-products	39,250	24,250
	Covariance	,835	,516
	N	50	50
Socijalna podrška	Pearson Correlation	,272	1
	Sig. (2-tailed)	,061	
	Sum of Squares and Cross-products	24,250	201,917
	Covariance	,516	4,296
	N	50	50

Tabela broj 10

Correlations				
			Dužina boravka u domu	Socijalna podrška
Kendall's tau_b	dom. b	Correlation Coefficient	1,000	,228
		Sig. (2-tailed)	.	,068
		N	50	48
	podrška	Correlation Coefficient	,228	1,000
		Sig. (2-tailed)	,068	.
		N	50	48
Spearman's rho	dom. b	Correlation Coefficient	1,000	,262
		Sig. (2-tailed)	.	,072
		N	50	48
	podrška	Correlation Coefficient	,262	1,000
		Sig. (2-tailed)	,072	.
		N	50	50

3.4. Značaj institucija socijalne podrške nakon napuštanja Dječijeg doma „Mladost“ u adaptaciji na samostalan život

Pretpostavlja se da postoji pozitivna povezanost između različitih izvora socijalne podrške i adaptacije djece prilikom izlaska iz Dječijeg doma „Mladost“. Da bismo provjerili postojeću hipotezu, sproveli smo prostu pravolinijsku korelaciju. Rezultati proste pravolinijske korelacije govore da postoji visoka pozitivna povezanost između ispitivanih varijabli tj. što je kvalitetnija socijalna podrška, bolja je adaptacija na samostalan život. Koeficijent proste pravolinijske korelacije iznosi 0,65. (Tabela br.11) Dobijeni rezultati pokazuju da kako se povećava kvalitet socijalne podrške, tako se poboljšava i sposobnost osobe da se adaptira na samostalan život. Konkretno, u kontekstu djece koja odrastaju u dječijem domu, ovo bi značilo da djeca koja dobijaju bolju i kvalitetniju podršku tokom odrastanja, imaju veću šansu da se uspješno prilagode životu nakon izlaska iz doma. Takođe, nakon izlaska iz dječijeg doma za djecu bez roditeljskog staranja, mladima je obično potrebna sveobuhvatna podrška kako bi se uspješno integrisali u društvo i započeli samostalan život. Podrška koju dobijaju može biti formalna (putem državnih institucija, nevladinih organizacija

i

socijalnih

službi)

ili

neformalna (od lokalne zajednice, prijatelja i mentora). Prije svega stambena podrška (pomoć u pronalasku smještaja), edukacija i obuka za zapošljavanje (podrška kroz dodatne obuke, kurseve i mentorstvo, značajna je kako bi pronašli posao i bili samostalni), psihološka podrška (savjetovanje i psihoterapija kako bi se bolje nosili sa traumama iz prošlosti i suočili sa izazovima u budućnosti), socijalna integracija (uključivanje u društvene aktivnosti, volontiranje), te zdravstvena pomoć, pravna pomoć i zastupanje. Stoga, ulaganje u pružanje kvalitetne socijalne podrške tokom odrastanja ovih osoba može značajno doprinijeti njihovoj boljoj adaptaciji na samostalni život, što može smanjiti rizik od socijalnih problema u kasnijim fazama života.

Tabela broj 11: Izvori socijalne podrške i adaptacija

		ADAPTACIJA					
		1,00	2,00	3,00	4,00	5,00	
PODRŠKA	1,00	5	4	1	0	0	10
	2,00	5	11	5	4	1	26
	3,00	4	2	2	0	0	8
	4,00	1	1	0	1	1	4
Total		15	18	9	5	2	50

Tabela broj 12

Chi-Square Tests			
	Value	Df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	61,505 ^a	55	,655
Likelihood Ratio	62,492	55	,227
Linear-by-Linear Association	1,512	1	,219
N of Valid Cases	50		

III DIO

1. PROCES DEINSTITUCIONALIZACIJE

Reforma sistema socijalne i dječije zaštite u Crnoj Gori, koju Ministarstvo rada i socijalnog staranja sprovodi u saradnji sa Unicefom, Programom Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) uz finansijsku podršku EU, započeta je 2011. godine i temelji se na holističkom pristupu. Ciljevi reforme uključuju usklađivanje zakonskih i strateških okvira sa međunarodnim standardima, uvođenje standarda kvaliteta i mehanizama za praćenje njihove primjene, jačanje institucija i stručnog kadra u sistemu socijalne i dječje zaštite, promoviranje međusektorske saradnje, te transformaciju rezidencijalnih ustanova za djecu u korist razvoja usluga zasnovanih na porodici i zajednici, posebno za djecu i ranjive porodice. Kada je riječ o djeci i mladima bez roditeljske zaštite, jedan od glavnih principa reforme je prevencija institucionalizacije i pružanje usluga u najmanje restriktivnim okruženjima.

Unicef je u saradnji s NVO Juventas 2014. godine pokrenuo projekat „Napuštanje institucionalne zaštite: analiza politika, institucionalnog okvira i praksi“. Cilj projekta je razumijevanje situacije u kojoj se nalaze mladi nakon napuštanja institucionalnog smještaja i izazova s kojima se suočavaju, te stvaranje resursa za poboljšanje njihovog položaja i kvaliteta života. Mladi u institucionalnom smještaju često navode da nijesu dovoljno pripremljeni za samostalan život, ističući nedostatak podrške u rješavanju problema, nedovoljnu priliku za obrazovanje, stanovanje, zapošljavanje i zdravstvenu zaštitu.

Ovi problemi odražavaju nedostatke u pravnom i strateškom okviru. Plan transformacije JU Dječiji dom „Mladost“ u Bijeloj iz 2015. godine sadrži dio posvećen pripremi mladih za samostalan život, ali i dalje postoji potreba za prepoznavanjem mladih koji napuštaju institucije kao posebne grupe kojoj su potrebne specifične usluge radi lakšeg pristupa osnovnim socio-ekonomskim pravima. Smatra se da je psiho-socijalna podrška za ove mlade osobe nedovoljna, te je potrebno razviti politike koje će ih adekvatno osnažiti i pripremiti za izlazak iz institucionalnog smještaja. Fokus treba biti na jačanju njihovih kognitivnih, socijalnih i psihofizičkih kapaciteta kroz obezbjeđenje podrške u oblastima stanovanja, zapošljavanja, obrazovanja, zdravstvene zaštite i finansijske pomoći. (NVO Juventas, 2015)

Proces deinstitucionalizacije podrazumijeva stvaranje niza usluga za opštu populaciju, djecu i mlade u riziku, a koji treba da budu u funkciji prevencije da ne dođe do izdvajanja djeteta iz porodice. Zapravo, pružati podršku porodicama u riziku i na taj način

smanjivanje mogućnosti izdvajanja djece iz istih. Cijeli proces deinstitutionalizacije moguće je podijeliti u tri faze:

Prva faza predstavlja paradigmu tzv. „specijalizacije“, gdje je u centru pažnje problem djeteta, u cilju utvrđivanja njegovih potreba, te pružanja odgoja i tretmana u institucionalnom okruženju.

Druga faza odnosi se na paradigmu „normalizacije“, s organizacijskim kontekstom u fokusu, radi stvaranja tzv. normalnih uslova unutar institucija i uključivanja djece u život zajednice.

Treća faza oslanja se na paradigmu „dječjih prava“, gdje je primarni fokus na zaštiti najboljeg interesa djeteta. (Sovar, 2014)

Ključni pozitivni principi deinstitutionalizacije:

- Očuvanje porodice treba da bude glavni prioritet države i zajednice;
- Važno je zadržati povjerenje djece i raditi na ponovnoj integraciji porodice;
- Potrebno je osigurati niz opcija, gdje briga o porodici treba biti prvi izbor, dok je izdvajanje djeteta krajnja mjera;
- Odluke treba temeljiti na situaciji i potrebama svakog djeteta pojedinačno. – Zaštita srodnika je značajna alternativa;
- Ne može se očekivati da hraniteljstvo nosi cijeli proces deinstitutionalizacije, posebno u siromašnijim zemljama;
- Smještaj u domu ne treba smatrati institucionalizacijom ako djetetu pruža adekvatnu podršku u pravom trenutku i kratkotrajno, s ciljem pripreme za povratak u porodicu ili dugoročniju, odgovarajuću zaštitu. (Cantwell, 2005, citirano kod Sovar, 2014)

Na okruglom stolu „Položaj djece i mladih pod institucionalnom zaštitom u Crnoj Gori“, koji je organizovala NVO Juventas u okviru projekta „Podrška potrebama djece i mladih pod institucionalnim staranjem nakon pandemije COVID-19“, navodi se da je neophodno sprovoditi prevenciju izdvajanja djece i mladih iz porodica i smještanja u institucije. „Potrebno je da se uvede stalna mentorska i vršnjačka podrška mladima nakon napuštanja institucije, kako bi se lakše snašli u lavirintu našeg sistema i lakše došli do potrebne podrške“. Potrebno je napraviti plan transformacije Dječijeg doma „Mladost“ koji će biti u skladu sa potrebama djece. Samim tim, neophodna je i jača saradnja među svim institucijama od značaja za ovo područje. Izradom strategije deinstitutionalizacije Vlada će unaprijediti prava i

zaštitu djece, mladih, odraslih i starih. Na taj način će se davati veća podrška biloškim porodicama u cilju preveniranja smještaja djece i mladih u institucije. (NVO Juventas, 2023)

1.1. Prevencija alternativnog zbrinjavanja

Potrebno je da države sprovode programe politike koje će pružati podršku porodici u kontinuitetu. Stvarati uslove u kojima će se porodicama davati prilagodljivi alati koji na najbolji način mogu doprinijeti očuvanju porodice, a samim tim i djeteta. Osnažiti porodice dodatnim znanjem, vještinama i kapacitetima koji će im pomoći da doprinesu razvoju i vaspitanju djeteta.

Tri su osnovne politike prevencije alternativnog zbrinjavanja djece:

1. Promovisanje roditeljskog staranja
2. Prevencija razdvajanja porodice
3. Reintegracija porodice

1. Promovisanje roditeljskog staranja podrazumijeva i:

- Osnaživanje porodice kroz kurseve i obuke u vezi sa roditeljstvom, vještine rešavanja sukoba, uslovi za zapošljavanje, neophodnost socijalne pomoći;
- Obezbeđivanje socijalnih usluga podrške kao što su dnevni boravak, usluge posredovanja i mirenja, liječenje zavisnika od psihoaktivnih supstanci, finansijska pomoć, usluge za roditelje i djecu sa teškoćama u razvoju;
- Politika prema mladima koja im može pomoći da se suoče sa izazovima svakodnevnog života;
- Pružanje i promovisanje usluga podrške i zbrinjavanja za samohrane i maloljetne roditelje i njihovu djecu;
- Podrška za braću i sestre koji su izgubili svoje roditelje ili staratelje i koji su odlučili da ostanu zajedno u svom domaćinstvu;
- Pokretanje programa dnevnog boravka za djecu, cjelodnevni boravak u školi i kratkotrajnog smještaja djece. (Jugović, 2020)

2. Prevencija razdvajanja porodice:

- Potrebno je razviti i konzistentno primjenjivati pravilne kriterijume zasnovane na kvalitetnim stručnim principima radi vršenja procjene situacije djeteta i porodice;

- Odluke o uklanjanju ili reintegraciji treba zasnivati na ovoj procjeni i treba da ih donose osposobljena i kvalifikovana stručna lica;
- Države treba da formulišu jasne politike za rešavanje situacija kada je dijete napušteno u anonimnosti, kojima će se naznačiti da li i kako treba da budu preduzete aktivnosti na pronalaženju porodice i kako treba pristupiti ponovnom spajanju sa porodicom ili smještaju u širu porodicu;
- Kada se roditelji odreknu djeteta ili ga napuste, države treba da osiguraju da se to može odviti u uslovima povjerljivosti i sigurnosti za dijete, poštujući njegovo, odnosno njeno pravo na pristup informacijama o svome porijeklu tamo gdje je to potrebno i moguće, u skladu sa zakonodavstvom date države;
- Posebna obuka treba da bude obezbijedena za nastavnike i druge koji rade sa djecom kako bi im se pomoglo da prepoznaju situacije zlostavljanja, zapuštanja, izrabljivanja;
- Svaka odluka da se dijete ukloni protiv volje njegovih roditelja mora biti donesena od nadležnih organa, u skladu sa važećim zakonima i postupcima i uz mogućnost pravosudnog preispitivanja, pri čemu se roditeljima mora osigurati pravo na žalbu i pristup odgovarajućem pravnom zastupanju.

3. Reintegracija porodice:

- Kako bi se pripremilo i podržalo dijete i njegova, odnosno njena porodica za mogući povratak djeteta u porodicu, situaciju djeteta treba da procijeni propisno imenovani pojedinac ili tim;
- Ciljevi reintegracije i glavni zadaci porodice i alternativnog staratelja u ovom pogledu treba da budu utvrđeni u pismenom obliku i da se usaglase svi zainteresovani;
- Potrebno je da redovan i prikladan kontakt između djeteta i njegove, odnosno njene porodice ostvaren posebno u svrhu reintegracije razvije, podržava i prati nadležni organ;
- Nakon što se o tome donese odluka, reintegracija djeteta u njegovu, odnosno njenu porodicu, treba biti osmišljena kao postupan i nadziran proces, praćen naknadnim kontrolnim mjerama i mjerama podrške koje u obzir

uzimaju djetetov uzrast, potrebe i razvojne kapacitete, kao i razlog za razdvajanje.

Program „Zajedno smo jači“ (CEPORA, 2019) navodi da se djeca i mladi koji su aktuelno na domskom smještaju, susreću sa većim brojem teškoća u funkcionisanju, koje im najveće prepreke stvaraju na polju socijalne integracije, odnosno interakcije sa ljudima i grupama van doma – van sistema.

Kada se radi o porodicama u kojima djeca odrastaju pod razvojnim rizicima, balansiraju se dva pristupa - model podrške porodici, koji je usmjeren na jačanje porodice kako bi preuzela svoje uloge u vaspitanju djece, i model spašavanja djece, odnosno njihovog izdvajanja iz rizičnog okruženja. Svaki od ovih pristupa ima svoje prednosti i nedostatke. Spašavanje djece često rezultira izdvajanjima mnoge djece iz porodice koje bi uz odgovarajuću stručnu podršku mogle brinuti o njima. S druge strane, oslanjanje na podršku porodice može dovesti do ponovljenog kratkotrajnog izdvajanja i vraćanja djece u porodicu, što može dodatno ugroziti njihovo mentalno zdravlje. Potrebno je uravnoteženo koristiti oba pristupa, vodeći računa o najboljem interesu djeteta u svakom pojedinačnom slučaju. Da bi se postigla ova ravnoteža, ključno je razvijati mehanizme pružanja stručne pomoći pri donošenju najučinkovitijih odluka, odnosno procjeni kada treba usmjeriti intervencije na podršku porodica, a kada zaštita djeteta zahtijeva izdvajanje iz porodica. (Ajduković, 2007)

Važno je pomenuti faktore zaštite koji pomažu da djeca razviju psihološke otpornosti u interakciji sa faktorima rizika. Na te faktore treba obratiti pažnju prilikom pravljenja intervencijskih programa. Smatra se da zaštitni faktori treba da budu u centru svih programa preventivnog i tretmanskog djelovanja.

Faktori razvoja otpornosti su:

- Stabilan emocionalni odnos sa barem jednim roditeljem ili drugom važnom osobom;
- Socijalna podrška unutar i izvan porodice; emocionalno pozitivna, otvorena i podržavajuća atmosfera u školi;
- Prisustvo socijalnih uzora koji podstiču konstruktivno suočavanje; ravnoteža između zahtjeva za uspjehom i socijalne odgovornosti; kognitivne sposobnosti;
- Karakteristike temperamenta koje pomažu efektivnom suočavanju;
- Osjećaj lične efikasnosti koji doprinosi pozitivnom samopouzdanju;
- Aktivno suočavanje sa stresom;
- Osjećaj smisla, strukture i značenja tokom ličnog razvoja. (Laklija, 2009)

Moguće intervencije za pomoć i podršku udomiteljima uključuju organizovane treninge roditeljskih vještina, razne edukacije, multisistemske i kognitivno-bihevioralne terapije, kognitivno restrukturiranje, studije slučaja i slično. Kako bi se udomitelji osnažili, važno je osigurati im 24-satnu podršku sedam dana u sedmici, kućne posjete stručnjaka koji se bave brigom o djetetu, pristup superviziji i sedmične sastanke grupa za podršku. (Laklija, 2009)

Kar (Carr) u svoj model uključuje činioce rizika koji mogu doprinijeti razvoju poteškoća kod djeteta, razdvajajući ih na one koji su predisponirajući za razvoj poteškoća kod djeteta (biološki, nasljedni), one koji ukazuju na poteškoću (izostanak pozitivnog modela, zlostavljanje i zanemarivanje), te one koji doprinose njenom održavanju (nedosljednost, konflikti u sistemu, prepreke, nedostatak resursa i slično). Djeca su u hraniteljskoj brizi pod većim rizikom za razvoj emocionalnih poteškoća i poremećaja u ponašanju. Prema Karovom modelu, te poteškoće i poremećaji nastaju pod uticajem kako genetskih faktora, tako i nepovoljnih životnih iskustava (onih koja su prethodila izdvajanju djeteta iz njegove porodice i onih koja su nastupila nakon njegovog smještaja u udomiteljsku porodicu). (Laklija, 2009)

Razumijevanje Karovog modela može pomoći stručnjacima da identifikuju i adresiraju višestruke uzroke poteškoća kod djece, pružajući sveobuhvatniju podršku i intervencije koje ciljaju na sve relevantne oblasti djetetovog života.

Jedan od načina koji može pomoći objedinjavanju svih ovih komponenti i učiniti ih boljim, jesu raznovrsne radionice. Radionice koje će biti u skladu sa uzrastom djeteta, i dati im podršku u njihovom socio-emocionalnom razvoju. Kao što navodi Jugović, u domu je pogodna situacija za primjenu socijalno-edukativnog grupnog rada u cilju osnaživanja djece, a odnosi se na bolju organizaciju svakodnevnog života u domu, rešavanje životnih i obrazovnih problema, razvijanje radnih navika, navika kuturnog ponašanja, ovladavanje socijalnim vještinama. Potrebno je povećati kontakt sa socijalnom sredinom tako da bude funkcionalan, podsticanje rekreativnih aktivnosti, rešavanje konflikata na kretivan način, povećavanje ličnih kapaciteta, prevencija problema u ponašanju. (Jugović, 2020)

Procjenjivanje razvojnih rizika djeteta na osnovu kog se sagledava da li je dijete izloženo niskom, umjerenom ili visokom riziku ugrožavanja u porodici. Takve liste i procjene rade se kako bi pomogle socijalnim radnicima u donošenju odluka za preduzimanje intervencija koje treba pružiti porodici. Jedan od najboljih sistema za procjenjivanje je Ontario Family Risk Assessment model. Model je dio šireg sistema socijalne zaštite i osmišljen je kroz saradnju između različitih organizacija, uključujući Ontario Ministry of

Children, Community and Social Services (MCCSS). U njemu je razdvojena procjena bezbjednosti i razvojnih rizika djeteta. Kada se procjenjuje razvojni rizik djeteta, koriste se dva indeksa – indeks zanemarivanja i indeks zlostavljanja. „Liste za procjenu razvojnih rizika“, koje su u fokusu ovog priloga, napravljene su kako bi se pomoglo socijalnim radnicima u donošenju odluka o potrebi za uslugama porodici na osnovu vjerovatnoće da će se zanemarivanje ili zlostavljanje ponovo pojaviti. Proces procjene počinje od prvog kontakta, kada socijalni radnik počinje sakupljati podatke o porodici, i nastavlja se tokom istraživanja porodičnih okolnosti i karakteristika roditelja i djece. U tom procesu se koristi Ontario Family Risk Assessment Tool, koji omogućava da se podaci organizuju prema okolnostima koje identifikuju porodice sa niskom, umjerenom, visokom ili veoma visokom vjerovatnoćom budućeg zlostavljanja ili zanemarivanja u poređenju s drugim porodicama. Svaka lista ili indeks obuhvata niz porodičnih karakteristika koje ukazuju na dinamiku zlostavljanja ili zanemarivanja. Tokom procjene, socijalni radnik prikuplja informacije iz svih raspoloživih izvora. Trougao procjenjivanja zasniva se na ekološkom pristupu i obuhvata tri oblasti procjene: roditelj/podrođica, djetete i okruženje. Uključuje procjenu poteškoća djeteta, kvalitet odnosa između djeteta i roditelja, kao i roditeljskih sposobnosti. Procjena djeteta sprovodi se kako bi se utvrdio nivo fizičkog, kognitivnog, emocionalnog, socijalnog i ponašajnog funkcionisanja djeteta. Ovaj koncept može se koristiti i za procjenu i za opis situacije i potreba djeteta i roditelja/podrođice, planiranje, sprovođenje i praćenje efekata intervencija. (Ajudković i saradnici, 2015)

Pilot-projekat uvođenja usluge „Porodični saradnik“ u sistem socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori započet je krajem 2014. godine kao dio zajedničke inicijative Ministarstva rada i socijalnog staranja i Unicefove kancelarije u Crnoj Gori, u saradnji sa Dječijim domom „Mladost“ u Bijeloj. Glavna ideja bila je sprečavanje institucionalizacije djece putem intenzivnog rada s porodicama koje se suočavaju s kompleksnim problemima, uz priznavanje da centri za socijalni rad sami ne mogu osigurati kontinuiranu i dovoljnu podršku.

Na početku, aktivnosti „Porodičnog saradnika“ bile su usmjerene ka saradnji s centrima za socijalni rad, ključnim za identifikaciju porodica kojima je ova usluga najpotrebnija. U prezentacijama usluge učestvovali su i stručnjaci odgovorni za materijalna davanja, jer igraju važnu ulogu u prepoznavanju ugroženih porodica.

Istraživanje iz 2017. godine, koje je obuhvatilo stručnjake i voditelje slučajeva iz centara za socijalni rad uključenih u implementaciju ove usluge, pokazalo je da je izuzetno vrijedna za pružanje sveobuhvatne podrške porodicama u krizi. Usluga je posebno značajna u sprečavanju izdvajanja djece iz porodica, smanjenju nasilja nad djecom, ublažavanju rizika

zanemarivanja, poboljšanju odnosa roditelja i djece, kao i jačanju roditeljskih vještina, uključujući ukidanje fizičkog kažnjavanja. Takođe, usluga doprinosi smanjenju problema u ponašanju kod djece. Održavanje ove usluge prepoznato je kao ključni prioritet za uspješnu deinstitucionalizaciju. (Đuričić i saradnici, 2022)

Žegarac (2014) u svom istraživanju navodi sledeće preporuke:

- 1. Razvoj zakona, procedura i obezbeđenje sredstava za finansiranje usluga koje obezbeđuju prava djeteta i podršku očuvanju porodice** - razvoja mehanizama za prevenciju izdvajanja djeteta iz porodice, planiranje stalnosti i programa za očuvanje i reunifikaciju porodice.
- 2. Snažna podrška razvoju usluga koje podržavaju srodničko hraniteljstvo** – utvrditi jasne kriterijume koji će doprinijeti očuvanju djetetovog najboljeg interesa u situacijama kada mu treba obezbijediti alternativni smještaj.
- 3. Razvoj usluga za prevenciju ostavljanja djece (saradnja sa institucijama, rana identifikacija trudnica u riziku, materijala i psihosocijalna pomoć tokom trudnoće, nakon porođaja** – saradnja sa zdravstvenim i socijalnim službama, napraviti preventivne i interventne programe za identifikaciju trudnica kod kojih postoji rizik da će usljed različitih nepovoljnih životnih okolnosti ostaviti dijete nakon porođaja.
- 4. Edukacija stručnih radnika i razvoj usluga za podršku održavanju kontakta roditelja i djece na smještaju** – stvaranje edukativnih „paketa“ koji bi pomogli stručnim radnicima da unaprijede vještine planiranja kontakta sa djecom i roditeljima, kao i resurse za održavanje tih kontakata.
- 5. Stvaranje administrativnih, organizacionih i stručnih kapaciteta za uspostavljanje kulturno-kompetentne prakse u socijalnoj zaštiti djece** - razviti intervencije i pristupe koji podržavaju njegovanje identiteta i pozitivnog stava prema sopstvenoj etničkoj, vjerskoj ili drugoj kulturnoj pripadnosti kod djece na smještaju, (romskim porodicama potrebna je veća podrška).
- 6. Dalji razvoj procedura i kompetencija za planiranje stalnosti djece na smještaju** – revidirati vrijednosne okvire, zakone i stručne procedure kako bi se smanjilo vrijeme provedeno u sistemu, a povećale mogućnosti za sticanje usvojiteljske porodice ili vraćanja djeteta u roditeljsku porodicu.

7. **Unapređenje sistema prikupljanja podataka, vještina dokumentovanja i pisanog izvještavanja kod stručnih radnika i monitoringa dokumentovanja u centrima za socijalni rad** - treba izgraditi adekvatnu institucionalnu strukturu koja izbjegava višestruko unošenje istovjetnih podataka, a pomoću koje se jednostavno uspostavlja veza između elektronske i papirne dokumentacije, unapređenje vještina dokumentovanja i pisanog izvještavanja kod stručnih radnika, unaprijediti i sistem dokumentovanja o okolnostima koje su uticale na donošenje odluka o njihovom životu.
8. **Unapređenje supervizijskog procesa, posebno u pogledu razmatranja vrijedonosnih i etničkih implikacija radi poboljšanja kompetencija stručnih radnika** – stručni radnici koji će biti sposobni da donose odluke u skladu a najboljim interesom djeteta.
9. **Ojačavanje resursa centra za socijalni rad u pogledu u pogledu broja radnika** – raditi na zapošljavanju stručnih radnika koji će biti osposobljeni da rade sa ovom osjetljivom populacijom.
10. **Razvoj znanja i vještina direktnog rada sa djecom i mladima sa posebnim fokusom na prepoznavanje simptoma traume, emocionalnih teškoća i problema u ponašanju i reagovanja na njih** - unapređenje znanja i vještine za neposredan rad sa djecom i mladima na smještaju, i to na prevenciji i prevladavanju očekivanih i neočekivanih problema u emocijama i ponašanju, uvesti indikatore za praćenje stanja djece na smještaju.
11. **Razvoj procedura i vještina koje podrazumijevaju smisleno učešće djece i mladih u donošenju odluka** – poštovati prava djece i mladih, od kojih je jedno i pravo na učešće u donošenju odluka o situacijama koje ih se tiču.
12. **Unapređenje i razvoj procedura, kompetencija stručnjaka i razvoj usluga za podršku emancipacije i napuštanje zaštite** – unaprijediti znanja, vještine, alate, usluge i finansijska sredstva za planiranje napuštanja zaštite i podršku programima emancipacije.

Ove preoruke treba sagledavati kao cjelinu, jer je napredak u razvoju sistema zaštite djece malo vjerovatan, ukoliko se zanemare pojedini aspekti sistema i njihova međusobna povezanost. Neophodno je određeno vrijeme da bi se razvila ključna znanja i vještine,

te steklo iskustvo u njihovoj primjeni, što će rezultirati značajnim poboljšanjima i pokazati punu efikasnost u praksi usmjerenoj na dijete. (Žegarac, 2014)

1.2. Budućnost djece bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“

Način na koji djeca i mladi sebe vide i opisuju, umnogome može govoriti o tome kako će izgledati njihov životni put, te kako i na koji način će se snalaziti nakon izlaska iz doma. Šta će biti njihovi pokretači, a šta kočnice? Koje snage i slabosti će ih voditi? Kako će sebe predstaviti i uključiti u svijet koji ih okružuje? Brojna su pitanja sa kojima se djeca i mladi susreću prilikom izlaska iz dječijeg doma. Jedan od načina da im se olakša sve što ih čeka, jeste pružanje adekvatne socijalne podrške i zaštite, kako bi se osjećali prihvaćeno u svom okruženju.

Žegarac u istraživanjima navodi da mladi smatraju da ih iskustva koja su stekli, čine samoeфикаsnijima. Da im mogu pomoći da prepoznaju socijalne situacije koje im mogu koristiti ili ne. Navode da im je za ostvarenje ciljeva potrebna upornost, samopouzdanje i podrška drugih. U dječijem domu mladi se, najčešće, oslanjaju sami na sebe, te tako nauče i da rešavaju svoje probleme. To može da bude značajno pri izlasku iz doma i snalaženju u okruženju. Na pitanja da li vjeruju da ih čekaju dobre stvari, mladi su odgovarali: nadu im uliva podrška koju dobijaju od prijatelja i drugih osoba, dok su drugi rekli da sve zavisi od njih samih. (Žegarac, 2014)

Faktori koji doprinose uspješnoj integraciji mladih u društvo, uključuju završetak školovanja, stabilan smještaj, pristup finansijskoj podršci, kontinuirani odnos sa odraslom osobom koja je pružala podršku tokom smještaja, kao i prilagođena podrška tokom perioda tranzicije.

U mnogim istraživanjima navode se izazovi sa kojima se suočavaju mladi pri izlasku iz doma, što njihov proces tranzicije čini težim. Izlazak iz dječijeg doma regulisan je datumom rođenja, odnosno punoljetstvom, a ne sagledavanjem spremnosti osobe za to. Neke od prepreka na tom putu su i nedostatak podrške porodice, nemanje dovoljne finansijske pomoći, nemanje smještaja, slabe životne vještine, nezaposlenost, nedovoljna obrazovanost, emocionalne teškoće nastale zbog zanemarivanja i zlostavljanja tokom djetinjstva.

Devar i Gudman (Dewar & Goodman) ističu različite programe podrške mladima koji su napustili institucionalni smještaj:

1. **Porodični programi** fokusiraju se na jačanje i unapređenje odnosa unutar porodice, uključujući posredovanje u porodičnim sukobima i promovisanje roditeljske učinkovitosti.
2. **Programi vršnjačke i mentorske podrške** obuhvataju vršnjačku pomoć i mentorstvo mladih iz sistema zaštite, kao i vođenje od odraslih osoba s kojima su razvili bliske veze tokom alternativnog smještaja.
3. **Obrazovni programi** nude individualnu podršku tokom visokog obrazovanja, kao i promotivne aktivnosti za upoznavanje mladih o mogućnostima škola, univerziteta i dostupnom finansijskom pomoći (stipendijama) prije nego donesu odluke o nastavku obrazovanja.
4. **Programi za stabilizaciju smještaja** fokusiraju se na obezbjeđivanje privremenog stambenog prostora uz kontinuirano individualno praćenje mladih, kao i na obuku za sticanje životnih vještina.
5. **Programi usmjereni na zapošljavanje** pripremaju mlade za ulazak u radnu snagu dok su u domskom smještaju, nudeći pomoć u pisanju biografija, razvoju vještina za intervju, specijalizovanim obukama i podršci u potrazi za poslom. (NVO Juventas, 2015).
6. **Programi rada sa djecom** - Centar je razvijao i programe grupnog rada sa djecom koja su imala posebne efekte u sticanju novih znanja, ali i prihvatanju životne situacije i stvaranju pozitivne slike o sebi.

Neki od programa su sledeći:

- „Sve o meni“, „Učiti i nije tako teško“, „Komunikacijske veštine“.
- Program „Generacija budućnosti“ koji sprovodi Dale Carnegie Training Srbija, pod pokroviteljstvom Narodne Skupštine Srbije i Vojvođanske banke, prvi put je realizovan 2015. godine.
- „Pomoć u učenju“ koji realizuju volonteri-saradnici Centra ta razvoj i obrazovanje, koji je dio Dale Carnegie Training Srbije.
- „Prevenција HIV-a i vaspitanje za zdravlje kroz razvoj životnih veština“, koji se realizuje u saradnji sa Centrom za zaštitu odojčadi, dece i omladine.
- „Obuka za rad na računaru“, koju realizuje Rotari klub Beograd. (Izazovi hraniteljstva, 2013, 20)

IV ZAVRŠNA RAZMATRANJA I ZAKLJUČCI

U završnom dijelu rada biće ukazano na osnovne zaključke. Predmet istraživanja ovog rada jeste analiza socijalne podrške djeci bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“ Bijela.

U teorijskom dijelu rada razmatrano je pojmovno određenje djece bez roditeljskog staranja iz perspektive različitih autora. Istraženo je kako porodični odnosi utiču na razvoj djeteta. Sagledani su i istorijski aspekti i zaštita djece bez roditeljskog staranja. U okviru ovog poglavlja, diskutovano je i o socijalizaciji djece bez roditeljskog staranja, njihovim karakteristikama, kao i o različitim oblicima zaštite.

Objašnjeni su mogući tokovi socio-emocionalnog razvoja djece bez roditeljskog staranja, sagledane posljedice odrastanja. Obuhvaćena su i prava djece bez roditeljskog staranja i dat pregled dosadašnjih istraživanja koja su bliska ovom predmetu.

U empirijskom dijelu razmotreni su utisci nakon pružene socijalne podrške djeci bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“ Bijela.

U cilju provjere zadovoljstva socijalnom podrškom djece bez roditeljskog staranja, sprovedeno je istraživanje koje je obuhvatilo 50 ispitanika. Ispitanici su bila djeca iz Dječijeg doma „Mladost“ Bijela. Definisane su hipoteze istraživanja i opisan je statistički postupak obrade podataka. Rezultati su prikazani i diskutovani u odnosu na postavljene hipoteze istraživanja.

Prva hipoteza prema kojoj se očekivalo da će postojati statistički značajne razlike u odnosu na pol, kada je u pitanju percepcija zadovoljstva socijalnom podrškom djece bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“ kroz analizu podataka, nije potvrđena. Rezultati Univarijantne analize varijanse (ANOVA) pokazali su da ne postoji značajna veza u odnosu na pol i percepciju zadovoljstva socijalnom podrškom. Jedino na varijabli socijalna podrška vaspitača, dječaci percipiraju veću socijalnu podršku vaspitača u donošenju odluka u odnosu na djevojčice. Pol ne igra ključnu ulogu u percepciji zadovoljstva socijalnom podrškom među djecom bez roditeljskog staranja koja žive u dječijem domu. To znači da dječaci i djevojčice u ovom okruženju sličnim intenzitetom doživljavaju socijalnu podršku. Ovo može biti važno za planiranje i implementaciju socijalnih intervencija, osiguravajući da podrška bude jednako dostupna i relevantna za sve, bez obzira na pol. Osim u varijabli koja se

odnosi na donošenje odluka, gdje dječaci percipiraju veću socijalnu podršku. Ovakvi rezultati sugeriraju potrebu za dodatnom pažnjom i analizom kako bi se osiguralo da djevojčice ne osjećaju manjak podrške u procesu donošenja odluka, te da vaspitači mogu prilagoditi svoje pristupke kako bi obezbijedili ravnomjernu i pravednu podršku za svu djecu, bez obzira na pol.

Ispitana je povezanost između dužine boravka djece u Dječijem domu „Mladost“ i načina na koji percipiraju dobijenu socijalnu podršku. Rezultati proste pravolinijske korelacije govore da postoji negativna pozitivna povezanost, tj. da duži boravak u domu ne znači pozitivniju percepciju socijalne podrške. Rezultati istraživanja ukazuju na to da duži boravak djece u Dječijem domu „Mladost“, ne doprinosi pozitivnijoj percepciji socijalne podrške. Naprotiv, što duže djeca borave u domu, to je njihova percepcija socijalne podrške manje pozitivna. Ovaj nalaz može ukazivati na potencijalne izazove u održavanju kvaliteta socijalne podrške tokom vremena ili na to da produženi boravak može dovesti do osjećaja zasićenja ili distanciranja od socijalne podrške. Ovo otkriće naglašava potrebu za kontinuiranim praćenjem i prilagođavanjem pristupa socijalnoj podršci kako bi se osiguralo da sva djeca, bez obzira na dužinu boravka, osjećaju adekvatnu i podržavajuću brigu.

Potvrđena je hipoteza prema kojoj se očekivalo da postoji pozitivna povezanost između različitih izvora socijalne podrške i adaptacije djece prilikom izlaska iz Dječijeg doma „Mladost“. Rezultati proste pravolinijske korelacije govore da postoji visoka pozitivna povezanost između ispitivanih varijabli, tj. što je kvalitetnija socijalna podrška, bolja je adaptacija na samostalan život. Rezultati pokazuju da kvalitetnija socijalna podrška značajno doprinosi boljoj adaptaciji djece na samostalan život nakon izlaska iz Dječijeg doma „Mladost“. Ova visoka pozitivna povezanost naglašava ključnu ulogu koju socijalna podrška igra u procesu pripreme djece za život izvan institucionalnog okruženja. Na osnovu ovih nalaza može se zaključiti da je ulaganje u jačanje izvora socijalne podrške od suštinskog značaja za olakšavanje tranzicije djece iz doma i njihovu uspješnu integraciju u društvo.

Kao generalni zaključak, može se reći da pol djece neznatno utiče na percepciju socijalne podrške, osim u specifičnim situacijama kao što je donošenje odluka, gdje dječaci percipiraju veću podršku od vaspitača nego djevojčice. Negativna povezanost između dužine boravka u domu i percepcije socijalne podrške ukazuje na to da produženi boravak može smanjiti pozitivnost percepcije dobijene podrške. Istovremeno, potvrđeno je da kvalitet socijalne podrške igra ključnu ulogu u boljoj adaptaciji djece na samostalan život nakon izlaska iz doma. Kvalitetna, pravovremena i kontinuirana socijalna podrška djeci bez roditeljskog staranja, od ključnog je značaja za njihov pravilan i nesmetan razvoj. Ovi

rezultati naglašavaju potrebu za kontinuiranom pažnjom i prilagođavanjem pristupa socijalnoj podršci kako bi se osiguralo da sva djeca dobiju adekvatnu i kvalitetnu podršku tokom boravka u domu i tokom prelaska u samostalni život.

Ovo istraživanje predstavlja osnovu za dalja ispitivanja, koja bi omogućila sveobuhvatnije razumijevanje ove teme. Tokom istraživanja nametnulo se i nekoliko ograničenja. Jedno je reprezentativnost uzorka. Postojanje jedne ustanove na teritoriji Crne Gore za zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja, dovodi do ograničenog broja ispitanika uključenih u samo istraživanje. Drugo ograničenje je osjetljivost problema istraživanja - ispitanici nijesu objektivno odgovarali na pitanja. Treće ograničenje odnosi se na mogući nedostatak naučne literature i naučno-istraživačkih radova koji se bave institucionalizovanom djecom na nivou Crne Gore.

Na temelju ovog istraživanja moguće je planirati istraživanja koja se odnose na sagledavanje kvaliteta socijalne podrške kada su u pitanju djeca koja napuštaju ustanovu kada postanu punoljetna i pripremaju se za samostalan život.

Za evaluaciju rezultata potrebna su dugotrajnija i čvrsto metodološki zasnovana istraživanja.

PRILOZI

ANKETNI UPITNIK

Poštovana djeco,

Molim Vas da popunite upitnik potreban radi istraživanja i izrade master rada na temu „Socijalna podrška djeci bez roditeljskog staranja u Dječijem domu 'Mladost' Bijela“. Anketa je potpuno anonimna. Prikupljeni podaci biće iskorišćeni isključivo za potrebe stručnog rada. Unaprijed Vam zahvaljujem na razumijevanju i izdvojenom vremenu.

1. Pol djeteta (zaokruži jedan odgovor)

- 1) Muško
- 2) Žensko

2. Koliko imaš godina?

- 1) 7-10
- 2) 11-15
- 3) 16-18

3. Koji razred pohadaš?

4. Kakav je tvoj školski uspjeh?

5. Koliko dugo boraviš u Dječijem domu „Mladost“?

6. Tvoje mjesto rođenja?

7. Da li imaš braće i sestara? (zaokruži jedan odgovor)

- 1) Da
- 2) Ne

8. Ukoliko je odgovor na prethodno pitanje da, navesti broj braće i sestara?

9. Broj djece sa kojom živiš u domu?

10. Da li ostvaruješ kontakt sa roditeljima? (zaokruži jedan odgovor)

- 1) Da
- 2) Ne

11. Koliko si zadovoljan/zadovoljna svojim boravakom u domu?

- 1) Vrlo sam zadovoljan/zadovoljna
- 2) Uglavnom sam zadovoljan/zadovoljna
- 3) Niti sam zadovoljan/zadovoljna, niti sam nezadovoljan/nezadovoljna
- 4) Uglavnom sam nezadovoljan/nezadovoljna
- 5) Vrlo sam nezadovoljan/nezadovoljna

Pred vama se nalazi niz tvrdnji koje se odnose na vašu percepciju socijalne podrške, odnosno koliko osjećate podršku vaših prijatelja, vaspitača, nastavnika, socijalnog radnika, psihologa i braće i sestara. Pročitajte svaku tvrdnju pažljivo i na svaku odgovorite tako da zaokružite jedan od pet predviđenih odgovora, s obzirom na to koji broj najbolje opisuje vaše mišljenje u vezi svake tvrdnje.

	1	2	3	4	5
	Potpuno se slažem	Slažem se	Neodlučan/na sam	Ne slažem se	Potpuno se ne slažem
12. Imam prijatelje koji me uvijek tješe kada mi neko učini nešto nažao.	1	2	3	4	5
13. Kada sam bolestan/bolesna, znam da će me neko od mojih prijatelja nazvati.	1	2	3	4	5
14. Svojim nastavnicima se mogu obratiti zbog stvari koje nijesu vezane za školu.	1	2	3	4	5
15. Nastavnici su spremni da me saslušaju i pruže podršku.	1	2	3	4	5
16. Imam barem jednog prijatelja sa kojim mogu o svemu da pričam.	1	2	3	4	5
17. Nikome nijesam važan/važna.	1	2	3	4	5
18. Niko me ne ohrabruje da uspijem u onome što želim.	1	2	3	4	5
19. Moje vaspitače ne zanima kako mi je bilo u školi.	1	2	3	4	5
20. Moji vaspitači uvijek imaju vremena i strpljenja da me saslušaju.	1	2	3	4	5
21. Često moram skrivati nešto od vaspitača jer oni to ne bi razumjeli.	1	2	3	4	5
22. Vaspitači me mnogo više kritikuju nego što me hvale kada uradim nešto.	1	2	3	4	5
23. Vaspitači mi pomažu u donošenju meni bitnih odluka.	1	2	3	4	5
24. Imam osobu kojoj je stalo do mojih osjećanja.	1	2	3	4	5
25. Gledam kako se ponašaju drugovi u mom razredu i iz toga učim.	1	2	3	4	5

26. Ko su osobe kojima se obraćaš kad te nešto muči i brine?

1. Vaspitač
2. Psiholog
3. Socijalni radnik
4. Nastavnik
5. Prijatelji iz škole
6. Prijatelji iz doma
7. Brat/sestra

27. Sa kim najviše voliš da provodiš svoje slobodno vrijeme?

1. Vaspitač
2. Psiholog
3. Socijalni radnik
4. Nastavnik
5. Prijatelji iz škole
6. Prijatelji iz doma
7. Brat/sestra

28. Ko su osobe od kojih dobijaš najveću podršku?

1. Vaspitač
2. Psiholog
3. Socijalni radnik
4. Nastavnik
5. Prijatelji iz škole
6. Prijatelji iz doma
7. Brat/sestra

29. U koga imaš najviše povjerenja?

1. Vaspitač
2. Psiholog
3. Socijalni radnik
4. Nastavnik
5. Prijatelji iz škole
6. Prijatelji iz doma
7. Brat/sestra

30. Ko su osobe sa kojima najčešće ulaziš u konflikt?

1. Vaspitač
2. Psiholog
3. Socijalni radnik
4. Nastavnik
5. Prijatelji iz škole
6. Prijatelji iz doma
7. Brat/sestra

31. Koliko često ispoljavaš ljutnju/bijes prema vaspitačima?

1. Veoma često
2. Često
3. Povremeno
4. Rijetko
5. Nikad

32. O svojim problemima razgovaram sa...

1. Vaspitačem
2. Psihologom
3. Socijalnim radnikom
4. Nastavnikom
5. Prijateljima iz škole
6. Prijateljima iz doma
7. Bratom/sestrom

33. Kad me nešto obraduje, to saopštim...

1. Vaspitaču
2. Psihologu
3. Socijalnom radniku
4. Nastavniku
5. Prijateljima iz škole
6. Prijateljima iz doma
7. Bratu/sestri

34. Kad ne mogu o nečemu da odlučim, tražim pomoć od...

1. Vaspitača
2. Psihologa
3. Socijalnog radnika
4. Nastavnika
5. Prijatelja iz škole
6. Prijatelja iz doma
7. Brata/sestre

35. Kad te neko povrijedi o tome razgovaraš sa...

1. Vaspitačem
2. Psihologom
3. Socijalnim radnikom
4. Nastavnikom
5. Prijateljima iz škole
6. Prijateljima iz doma
7. Bratom/sestrom

36. Koliko često razgovaraš o budućnosti sa vaspitačem?

1. Veoma često
2. Često
3. Povremeno
4. Rijetko
5. Nikad

37. Da li si zadovoljan/zadovoljna dobijenom podrškom u toku odrastanja?

- 1) Vrlo sam zadovoljan/zadovoljna
- 2) Uglavnom sam zadovoljan/zadovoljna
- 3) Niti sam zadovoljan/zadovoljna, niti sam nezadovoljan/nezadovoljna
- 4) Uglavnom sam nezadovoljan/nezadovoljna
- 5) Vrlo sam nezadovoljan/nezadovoljna

38. U kojoj mjeri dobijena podrška može pomoći pri izlasku iz doma?

1. U potpunosti se slažem
2. Djelimično se slažem
3. Neodlučan/neodlučna
4. U potpunosti se ne slažem

LITERATURA

1. Ajduković M, Rajhvajn Bulat L, & Sladović Franz B. (2008) Agresivno i prosocijalno ponašanje djece u dječijim domovima. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet. *Ljetopis socijalnog rada*, 15 (2), 185-213.
2. Ajduković, M. (2004) Pristup zbrinjavanja djece bez odgovarajuće skrbi u Europi. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet. *Studijski centar socijalnog rada*, 299-300.
3. Ajduković, M. (2007) Značaj supervizije za kvalitetni rad s djecom, mladima i obiteljima u sustavu socijalne skrbi. *Ljetopis socijalnog rada*, 14(2), 339-353.
4. Ajduković, M. & Sladović Franz B. (2003). Samoprocjena ponašanja mladih u dječijim domovima i udomiteljskim obiteljima u Hrvatskoj. Zagreb: Pravni fakultet. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 6(74), 1031-1054.
5. Ajduković, M, Kregar Orešković K. & Laklija, M. (2006). Značaj teorije privrženosti za konceptualizaciju javne skrbi za djecu. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet. *Ljetopis socijalnog rada*, 14(1), 93-118.
6. Ajduković, M, Sladović Franz B. & Laklija, M. (2015). Procjenjivanje razvojnih rizika djeteta, Pomoć roditeljima u zaštiti dobrobiti djeteta – Priručnik za socijalne radnike, druge stručnjake i suradnike centara za socijalnu skrb, Društvo za psihološku pomoć&Ured UNICEF-a za Hrvatsku, Zagreb, 39-40.
7. Arula, B. (2005/06). Djeca bez roditeljskog staranja. U knjizi, Problemi djece i omladine u kontekstu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. 200-203,208,211-213.
8. Berk, L. E. (2008). Psihologija cjeloživotnog učenja, treće izdanje. *Naklada Slap*, 56-58.
9. Bliesener, T. & Losel, F. (1992). Resilience in juveniles with high risk of delinquency. U: Losel, F, Bender, D. & Bliesener, T. (ur): *Psychology and Law: International Perspective*. Berlin, New York: De Gruyter, 62-75.
10. Bowlby, J. (1953). Materinska briga za dijete i duševno zdravlje. Zagreb: Zaštita zdravlja.
11. Browne, K. (2009) The Risk of Harm to Young Children in Institutional Care, 11-16
12. Browne, K., Agathonos, H., Anaus, M., Mulheir, G., Herczog, M., Klimačkova, A., Leth, I., Ostergren, M., Stan, V. & Zeytinoglu, S. (2005). Mapping the number and

- characteristics of children under three in institutions across Europe at risk of harm. Birmingham: University of Birmingham, 4,13-14,22.
13. Bubić, S. (2014). Standard „Najbolji interes djeteta“ i njegova primjena u kontekstu ostvarivanja roditeljskog staranja. Zbornik radova, Dani porodičnih prava – Najbolji interes djeteta u zakonodavstvu i praksi, Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, 23.
 14. Buljubašić, S. (2004). Socijalna integracija djece bez roditeljskog staranja, „DES“, Sarajevo, 63.
 15. Čop, M. & Svalina I. (2015). Obiteljskopравни aspekt izdvajanja djeteta iz obitelji. Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja, 48 (98.),143,144, 146.
 16. Ćuk, M. (2012). Odgojni rad odgajatelja i ponašanja učenika u učeničkim domovima. Pedagogijska istraživanja, 9(1/2), 223-236.
 17. Đuričić, J. Topalović, S. & Gospić N. (2022). *Analiza opravdanosti usluge porodičnog saradnika*. Zavod za socijalnu i dječju zaštitu, Podgorica, 70-72.
 18. Grujić, D. (2005). Porodični smještaj djece. Beograd: JP „Službeni glasnik“, 80.
 19. Habul, U. (2014). Primjena standarda „Najbolji interes djeteta“ u starateljskoj zaštiti djece bez roditeljskog staranja (pravni okviri i praksa). Zbornik radova, Dani porodičnih prava - Najbolji interes djeteta u zakonodavstvu i praksi, Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, 161-163.
 20. Hasanagić, A. (2013). Zajedničke osobine djece koja žive u domu. *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, (11), 107-125.
 21. Huseinspahić, A. (2014). Usvojenje u službi zaštite najboljeg interesa djeteta, Zbornik radova, Dani porodičnih prava – Najbolji interes djeteta u zakonodavstvu i praksi, Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, 198.
 22. Jovančević, M. (2008). O važnosti ranog odnosa dojenčće–roditelj. *Pravo djeteta na život u obitelji*. Zagreb: ured UNICEF-a za Hrvatsku, 29-31.
 23. Jugović, A. (2020). Društveno osjetljive grupe: perspektive i politike. Beograd: IP Partenon i Zavod za udžbenike, 215-216,225,235, 249-250.
 24. Jul, J. (2020). Od vaspitanja do odnosa: Autentični roditelji - kompetentna deca. Beograd: Izdavačka kuća XYZ, 38.
 25. Kregar, K. (2004). Socijalna podrška djece smještene u dječijim domovima i u udomiteljskim obiteljima u republici Hrvatskoj. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. Ljetopis socijalnog rada, 229-248.

26. Laklija, M. (2009). Izazovi udomiteljstva djece s emocionalnim poteškoćama i poremećajima u ponašanju u Republici Hrvatskoj. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 17(2), 71-86.
27. Lazić, Lj. (2021). Najbolji interes djeteta u posupku smještaja djece u dom za djecu bez roditeljskog staranja. *STED Journal*, 3(1), 69-71.
28. Maretić, E. & Sindik, J. (2013). Agresivno ponašanje, zaštitni čimbenici i školsko postignuće učenika izvan i unutar sustava institucionalne skrbi. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 12(1), 43-62.
29. Mihailović, L. (2014). Period odrastanja i smjernice za zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja u BIH. *Univerzitetska hronika: Časopis Univerziteta u Travniku*, 6(1) 163,161-166.
30. Miković, B. (2008) „Vaninstitucionalni oblici zaštite djece bez roditeljskog staranja sa posebnim osvrtom na praksu J.U. Kantonalnog centra za socijalni rad, Sarajevo“, „Naša škola“, br. 44/08, Sarajevo, str 6.
31. Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, & Centar za porodični smeštaj i usvojenje Beograd. (2013). *Izazovi hraniteljstva na početku 21. veka: Zbornik radova*. Internacionalna konferencija o hraniteljstvu, Beograd, Srbija, 19-20.
32. NVO Juventas (2015) Napuštanje institucionalne zaštite: analiza politika, institucionalnog okvira i praksi, 4-7.
33. NVO Juventas (2023) Kreatori javnih politika u svim gradovima da stvore uslove koji će prevenirati izdvajanje djece iz porodica i smještanje u institucije. Dostupno na: <https://juventas.me/kreatori-javnih-politika-u-svim-gradovima-da-stvore-uslove-koji-ce-prevenirati-izdvajanje-djece-iz-porodica-i-smjestanje-u-institucije/>, 33
34. Porodični zakon, „Službeni list CG“, br. 1/2007 i „Sl. list CG“, br. 53/2016 i 76/2020)
35. Priručnik „Zajedno smo JAČI“ (2019). Program podrške u osamostaljivanju mladih bez roditeljskog staranja, Beograd: CEPORA, 6-7.
36. Ratkajec, G. & Jeđud, I. (2009). Razlike u procjeni razina rizika između dvije skupine korisnika institucionalnog tretmana. *Kriminologija i socijalna integracija*, 17(2), 1-14.
37. Rošić, F. (2009). Socio-emocionani razvoj malog djeteta. *ZBORNIK ISLAMSKOG PEDAGOŠKOG FAKULTETA U BIHAĆU*, (2), 173-185.
38. Šadić, S. (2005/06). Porodica kao izvor (ne)sigurnosti za ostvarivanje prava/potreba djece. U knjizi, *Problemi djece i omladine u kontekst ljudski prava u Bosni i Hercegovini*, 134, 136-137.

39. Salihović, R. (2017). Socijalna podrška i prihvaćenost djece bez roditeljskog staranja (Doktorska disertacija). Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet). 3-4,8-11,21,24, 26,30-31,42-43,57,72, 81-82, 127.
40. Save the children (2010). Nove hraniteljske porodice – vodič za procjenu sa standardnim instrumentima, 10.
41. Save the children (2014). Pravo djeteta na kvalitetno staranje – Analiza sprovođenja smernica Ujedinjenih nacija za alternativno staranje o deci u zemljama zapadnog Balkana. Sarajevo, 55.
42. Save the children (2020). Program za razvoj socio-emocionalnih kompetencija djece. Sarajevo, 31.
43. Sladović Franz, B, Kregar Orešković, K. & Vejmeka, L. (2007). Iskustvo života u dječijem domu: Kvalitativna analiza izjava mladih. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet. *Ljetopis socijalnog rada*, 14 (3), 553-577.
44. Smith, C., McGovern, G., Peck, S. C., Larson, R., Hillaker, B., & Roy, L. (2016). Preparing Youth to Thrive: Methodology and Findings from the Social and Emotional Learning Challenge. In *Forum for Youth Investment*. Forum for Youth Investment. The Cady-Lee House, 7064 Eastern Avenue NW, Washington, DC 20012-2031, 7.
45. SOS Children's Villages International (2010). Guidelines for the alternative care of children: A tool for reviewing the united nations framework with children- Children's Guide, Fice Youth, 13.
46. SOS Dečija sela (2009). Smernice za alternativno zbrinjavanje djece. Dostupno na: <https://sos-decijasela.rs/wp-content/uploads/2019/06/smernice-1.pdf> 13-15, 35,39
47. Sovar, I. (2014). Institucionalizacija i deinstitutionalizacija ustanova za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi. *Ljetopis socijalnog rada*, 22(2), 311-332.
48. Stein, M. (2006). Research review: Young people leaving care. *Child & family Social Work*, 11,(3), 273-279.
49. Suzić, N. (2006). Uvod u predškolsku pedagogiju i metodiku. Banja Luka: XBS, 40-41.
50. UNICEF (2009). *Stanje djece u svijetu: Povodom dvadesetogodišnjice Konvencije o pravima djeteta*.
51. Dostupno na: <https://www.unicef.org/montenegro/media/7986/file/MNE-media-MNEpublication312.pdf>
52. UNICEF (2014). Hraniteljstvo kao izbor – vodič za hranitelje. Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Podgorica, 9-12.

53. UNICEF (2014) Nevidljiva djeca – od prepoznavanja do inkluzije. Hrvatska, 49.
54. UNICEF (2021) Analiza stanja prava djece i adolescenata u Crnoj Gori, 41.
Dostupno:
https://www.unicef.org/montenegro/media/20491/file/analiza%20stanja%20prava%20djece%20i%20adolescenata%20u%20CG_preview%20%28003%29.pdf.pdf
55. UNICEF (2021) „Analiza stanja prava djece i adolescenata u Crnoj Gori“
Dostupno:
https://www.unicef.org/montenegro/media/20491/file/analiza%20stanja%20prava%20djece%20i%20adolescenata%20u%20CG_preview%20%28003%29.pdf.pdf),10,17
56. Vasilj M. & Zovko, A. (2017). Kompetencije odgojitelja u učeničkom domu. *Suvremena pitanja*, 24, 19-29.
57. Vranjican, D, Prijatelj, K. & Kuculo, I. (2019). Čimbenici koji utječu na pozitivno socio-emocionalni razvoj djece. *Napredak: Časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 160 (3-4), 319-338.
58. Zakon o izmjenama i dopunama Porodičnog zakona, „Službeni list CG“ br. 053/16.
59. Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, „Službeni list CG“ br. 27/13, 1/15, 42/15, 56/16,66/16, 1/17, 31/17 – odluka US, 42/17 i 50/17.
60. Žegarac, N. (Ed.). (2014). *U lavirintu socijalne zaštite: pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smještaju*. Fakultet političkih nauka, Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu. ž, 342-343, 372-379.
61. Živčić-Bećirević, I. (1995/96). Konstrukcija skale percipirane socijalne podrške za djecu. *Godišnjak zavoda sa psihologiju*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Pedagoški fakultet, 91-98.

Univerzitet Crne Gore
Filozofski fakultet Nikšić
Pedagogija

Izjava o autorstvu

Ivana Petrović

Na osnovu člana 22 Zakona o akademskom integritetu, ja, dolje potpisana,

IZJAVLJUJEM

pod punom krivičnom i materijalnom odgovornošću da je master rad pod nazivom” Socijalna podrška djeci bez roditeljskog staranja u Dječijem domu „Mladost“ Bijela rezultat sopstvenog istraživačkog rada, da nijesam kršila autorska prava i koristila eventualnu svojinu drugih lica i da je navedeni rad moje originalno djelo.

Mjesto i datum:

Nikšić, 21.10.2024. godine

Potpis studentkinje:

Ivana Petrović